

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.83:645.4(497.452Tržič)
929.52Born

Prejeto: 22. 9. 2020

Renata Komić Marndr., znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: renata.komic@zrc-sazu.si

Prispevek k rekonstrukciji nekdanje podobe Bornovega gradu v Puterhofu (Jelendolu)

IZVLEČEK

Prispevek prinaša nove podatke o nekdanji opremljenosti gradu sv. Katarina v Puterhofu (Jelendolu), ki so jo Karlu baronu Bornu skupaj z drugim nepremičnim in premičnim imetjem leta 1941 v celoti zaplenile nemške okupacijske sile, nato pa leta 1945 še nove jugoslovanske oblasti. Natančnejšo podobo opreme Bornovega bivališča v času pred drugo svetovno vojno lahko sestavimo na podlagi več dokumentov, ki vsebujejo sezname zaplenjenega pohištva, slik in druge stanovanjske opreme iz gradu sv. Katarina. Analiza podatkov iz arhivskih virov skupaj z redkim ohranjenim slikovnim gradivom in pričevanji posameznikov omogoča spoznavanje nekdanje bivalne kulture uspešne plemiške rodbine, ki je v svoji podjetnosti in z dobro gospodarnostjo odločno zaznamovala življenje v Tržiču in njegovi okolici.

KLJUČNE BESEDE

Karl baron Born, Jelendol (Puterhof), grad sv. Katarine, zaplembe, inventarji, oprema, bivalna kultura, Tržič

ABSTRACT

A STEP TOWARDS THE RECONSTRUCTION OF THE APPEARANCE OF BARON BORN'S CASTLE IN PUTERHOF (JELENDOL)

The article discusses the former furnishings of Baron Karl Born's residence at Puterhof (Jelendol), which were first confiscated along with other movable and immovable property by the German occupying forces in 1941 and subsequently by the new Yugoslav authorities in 1945. A more precise insight into how the Born residence was furnished before the Second World War is provided by a number of documents containing lists of confiscated furniture, paintings, and other items from Puterhof. The analysis of data obtained from archival sources, coupled with scanty pictorial material and individual testimonies, sheds informative light on the dwelling culture of the successful noble family, whose entrepreneurship and sound management left a lasting and decisive mark on the life in Tržič and its surroundings.

KEY WORDS

Baron Karl Born, Puterhof (Jelendol), Sv. Katarina Castle, confiscations, household furnishings, dwelling culture, Tržič

Uvod

Jelendol je majhen, od Tržiča le sedem kilometrov oddaljen kraj, ki se je do srede petdesetih let 20. stoletja imenoval Puterhof (sl. 1). Nekoč je bil središče in sedež obsežne in gospodarsko zelo uspešne gozdne posesti, ki jo je upravljala rodbina baronov Born. Potem ko so člani družine Karla barona Borna (1876–1957) po sili neugodnih razmer v začetku druge vojne zapustili svoj dom v Puterhofu, so se v njihovi rezidenci za nekaj let naselili nemški okupatorji, po osvoboditvi pa so jo jugoslovanske oblasti zaplenile in nacionalizirale. Bornov grad,¹ imenovan tudi grad sv. Katarine (sl. 2), ki so ga partizani med vojno požgali, je bil pozneje prezidan in obnovljen, vendar ni ohranil niti sence svoje prvotne podobe. O nekdanjem blišču gosposke hiše danes priča le nekaj kosov pohištva v spominski sobi, posvečeni rodbini Born, ki so jo pred časom uredili v Tržiškem muzeju.² Dolgo je veljalo, da so opremo iz Bornovega gradu s seboj odpeljali Nemci, ko so leta 1945 pobegnili iz Tržiča čez avstrijsko mejo, vendar nedavne raziskave usode zaplenjene judovske kulturne dediščine v Sloveniji kažejo, da je precejšen del premičnega imetja Karla Borna po osvoboditvi ostal v Tržiču.³ Pričujoči prispevek na podlagi primerjalne analize literature, pričevanj in arhivskih virov, zlasti dokumentov iz arhivov Okrajnega odbora Osvobodilne fronte Tržič in Ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije ter restitucijske dokumentacije za Avstrijo in zaplembnega spisa okrajnega sodišča Kranj,⁴ prinaša

podrobne podatke o usodi opreme gradu sv. Katarine in riše natančnejšo podobo bivališča baronov Born v času pred drugo svetovno vojno.

Prihod baronov Born v Puterhof

Karl Born (sl. 3) je bil drugi sin nemškega bančnika in podjetnika judovskega rodu Julija Borna (1840–1897) iz Berlina in njegove žene Elise, roj. Blachstein.⁵ Zahvaljujoč spremembam, ki jih je za Jude prinesla nemška zakonodaja v letu 1869,⁶ si je Julij Born uspešno utrll pot med pomembne gospodarstvenike kot tudi plemstvo: leta 1880 je bil povzdignjen v dedni plemiški stan s stopnjo baron. Julij ter njegova brata Sigismund in Ludvik so bili solastniki berlinske banke Born & Busse, ki je denar vložila v sanacijo propadajoče Kranjske industrijske družbe po načrtih dunajskega industrialca in predsednika slednje Huga Noota (1842–1923) iz uglednega podjetja Vogel & Noot.⁷ Tako je Julij v osemdesetih letih 19. stoletja kot Nootov gost večkrat prišel v Tržič na lov in nato po daljšem bivanju na Gorenjskem 15. septembra 1891 od Kranjske industrijske družbe kupil obsežno gozdno posest v Tržiču, ki jo je z nakupi od zasebnikov v naslednjih letih še povečal in postal lastnik večjega dela ozemlja, ki ga danes zavzema občina Tržič.⁸ V težko dostopnem kraju, imenovanem Puterhof (sl. 4), je dal med letoma 1893 in 1895 zgraditi večnadstropno vilo v tirolskem slogu, ki so ji domačini rekli grad.⁹ Poskrbel je tudi za dostop do svojih gozdov in bivališča: dal je zgraditi gozdne poti in v letu 1895 izklesati znameniti predor v Dovžanovi soteski, skozi katerega pelje cesta, ki še danes povezuje Jelendol s Tržičem.¹⁰ Za potrebe gradu in žage za les je ob

¹ Večnadstropne stavbe s stolpom sicer na prvi pogled ne moremo označiti za grajsko arhitekturo, vendar se je zanje med domačini kot tudi v literaturi (npr. Knific, *Bornovi v Tržiču*) uveljavil in ohranil izraz grad, ki ga uporabljamo tudi v prispevku. Poleg tega z izrazom grajska stavba kot nadpomenko označujemo vse tipe grajske dediščine (grad, dvor, dvorec, pristava, utrdba, trdnjava, patricijska vila ipd.) (gl. Lazarini, Slovenske grajske stavbe, str. 732, op. 3). Za terminologijo gl. tudi Sapač, Kaj je grad?, str. 391–412.

² Za razstavo o družini Born gl. Hartman, *Bornovi v tržiški zgodovini*, str. 32. Za provenienco pohištva v Bornovi sobi gl. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 367. Gl. tudi spremno besedilo Tite Porenta ob razstavi *Zgodba o Bornovih. 1891–1944–2005 v Tržiču* leta 2005.

³ Prim. Komič Marn, Usoda judovske premične kulturne dediščine. Prispevek opozarja na pomen širše zastavljenih raziskav provenienc in upoštevanja dvojnih (medvojnih in povojnih) zaplemb pri ugotavljanju usode predmetov judovske umetnostne in kulturne dediščine v Sloveniji. Za zaplembe judovskega imetja gl. Hančič in Podbersič, *Nacional-socialistično in komunistično preganjanje Judov*, str. 178; Podbersič in Hančič, *Povojne zaplembe judovskega premoženja*, str. 283–292. Gl. tudi Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, str. 104–105.

⁴ SI AS 1604, Deželni svetnik okrožja Kranj, 1941–1945; SI ZAL TRŽ 16, Okrajni odbor Osvobodilne fronte Tržič, 1945–1946; SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 89; NARA, M1926 (NARA), Records of the Reparations and Restitutions Branch of the U. S. Allied Commission for Austria (USACA) Section, 1945–1950; SI ZAL KRA 150, Okrajno sodišče Kranj, 1830–1994, Zaplembe, Zp 4/46.

⁵ Za biografske podatke o Juliju Borna in genealogijo rodbine gl. Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 1, str. 29–31, 35–36, s tam citirano literaturo. Gl. tudi Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 44–47; Arhiv Tržiškega muzeja, Fond Born. Mati Elise se je po baronovi smrti poročila z majorjem Konradom Padowetzom (gl. *Laibacher Zeitung* 118, 31. 1. 1899, št. 25, str. 187).

⁶ Gre za »Gesetz betreffend die Gleichberechtigung der Konfessionen in bürgerlicher und staatsbürgerlicher Beziehung«, 3. julij 1869 (gl. *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band* 28, 1869, str. 292).

⁷ Arhiv Tržiškega muzeja, Fond Born, *Bornovi v Puterhofu*, spremno besedilo Mateje Gašpirc k razstavi o Bornovi posesti, ki so jo odprli v okviru prireditve ob 23. mednarodnih dnevih mineralov, fosilov in okolja v Tržiču med 12. in 15. majem 1995.

⁸ Mohorič, *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Tržiču*, str. 176; Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 1, str. 29–30; Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 26–27, 50–54. Za kupoprodajno pogodbo gl. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 28–32.

⁹ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 5; Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 58–59. Za posest v Puterhofu je bil pripravljen plačati dvakratno vrednost (prav tam, str. 33).

¹⁰ Cesta in predor sta bila zgrajena v poletnih mesecih leta 1895 po načrtih Viljema Lindauerja (gl. Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 5). Na podvig spominja v steno vzdana spominska plošča (Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 1, str. 30; Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 58).

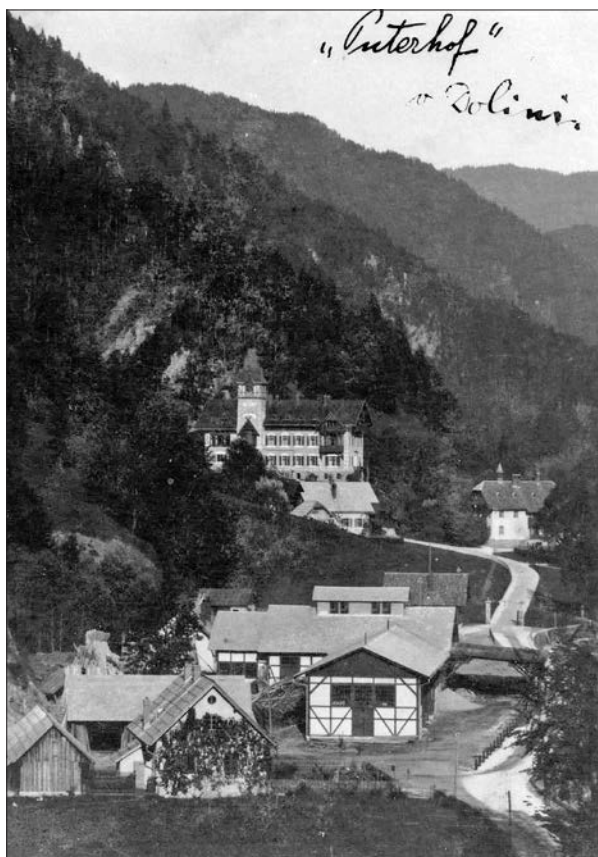
Slika 1: Puterhof (Jelendol) ok. leta 1930 (arhiv Tržiškega muzeja; foto: Janko Nadišar)

Slika 2: Grad sv. Katarine v Puterhofu (Jelendolu) pred drugo svetovno vojno (arhiv Tržiškega muzeja; foto: Fran Pavlin Jese)

Slika 3: Karl baron Born, 1901 (arhiv Tržiškega muzeja; foto: Carl Pietzner)

Slika 4: Puterhof (Jelendol) leta 1905 (arhiv Tržiškega muzeja)

Dovžanki dal postaviti prvo elektrarno v širši okolici.¹¹ Bil je izjemen finančnik s posluhom za napredek in razvoj, ki je imel velike načrte s tržiško posestjo in rudnikom živega srebra, ki ga je prav tako kupil, ter drugimi naravnimi dobrinami in človeškim potencialom.¹² Preudarno in uspešno je začel gospodariti z gozdom, graditi gospodarska poslopja in naprave za predelavo lesa, izkoriščal je vodne vire in rudna bogastva ter tako odločilno vplival na gospodarski razvoj mesta in okolice. Uresničevanje velikih načrtov je prekinila njegova prezgodnja smrt leta 1897.¹³ Zaradi mladoletnosti hčere Elfride (1880–1968) so z obravnavo in delitvijo premoženja na tri enake dele čakali do leta 1901, ko je lastnik tržiških posesti z gradom in žago postal njegov mlajši sin Karl, medtem ko je starejšemu Frideriku (1873–1944), ki ni stalno živel v Trziču, pripadel del posesti v Podljubelju.¹⁴ Karl je odkupil celotno dediščino sestre Elfride in del gozdne posesti brata Friderika ter leta 1902 vso posest združil v skupni obrat Košuta.¹⁵ V Puterhofu si je osnoval družino in več kot uspešno nadaljeval z uresničevanjem očetove gospodarske vizije.

Karl Born

Karl Born se je v krajih, na katere se je zelo navezal že njegov oče, kmalu uveljavil tako na gospodarskem kot tudi družbenem področju. V letih pred začetkom prve svetovne vojne je kot avstro-ogrske cesarsko-kraljevi konjeniški stotnik (ritmojster) in veleposestnik postal član Kranjskega deželne zbornice, najvišjega organa oblasti na deželni ravni.¹⁶ Izvoljen je bil tudi v občinski svet, poleg tega se je vključeval v interesna združenja: od leta 1913 je bil predsednik Kranjskega avtomobilskega kluba, leta 1929 je bil izvoljen za podpredsednika Avtokluba Kraljevine SHS; izvoljen je bil za delegata ljubljanskega Mornariškega društva na občnem zboru društva na Dunaju.¹⁷ Po koncu prve svetovne vojne so ga nove oblasti v Kraljevini SHS sprva obravnavale kot Nemca, a nato se je izkazalo, da je Karl Born jugoslovanski državlján, ki ima domovinsko pravico v občini Sv. Katarina, zato so mu priznali pravico do bivanja v novi državi in podelili jugoslovansko državljanstvo.¹⁸ Podpredsedništvo deželne vlade za Slovenijo je sicer že 31. marca 1919 izdalo odredbo o začasnem sekvstru in

državnem nadzoru na veleposesti Karla Borna zaradi »utemeljene domneve«, da se veleposestvo »hoče odtegniti obdavčenju v tuzemstvu«.¹⁹ Posest in obrate je začasno upravljal gozdarski inženir Franc Jenčič (1880–1945), ki mu je sledil nadgozdar Leon pl. Detela (1878–1962).²⁰ Čeprav odločba o odpravi sekvestra datira v avgust 1919, je bila zaznamba posebnega nadzorstva in sekvestracije v zemljiški knjigi izbrisana šele leta 1924.²¹ Po vidovdanski ustavi iz leta 1921 je prišla Bornova celotna posest nato še pod agrarno reformo, vendar je bilo leta 1932 zaseženih in razlaščenih le 806 od skupaj 4.407 hektarjev zemljišč.²² V primerjavi z razlastitvami, ki so doletele druge posestnike,²³ je šlo za manjši odvzem. Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, da je Karlu Bornu prihranilo radikalnejšo oziroma občutnejšo razlastitev zemljiške posesti njegovo dobro prilagajanje nastalim razmeram.²⁴ Morda je pomembno vlogo odigrala tudi njegova izobrazba doktorja prava, ki jo je dosegel v Veliki Britaniji, potem pa je na Dunaju doštudiral še gozdarstvo.²⁵ Poleg tega je ohranjal stike z britansko kraljevo družino in drugimi evropskimi vplivneži.²⁶ Na svoji posesti je razvijal lovski turizem, saj je dal že njegov oče ograditi in z divjadjo naseliti obsežna lovišča, ki so še v času med obema vojnama privabljala najodličnejše goste, tudi jugoslovanskega kralja Aleksandra Karađorđevića (1888–1934).²⁷ Glasne kritike in obtoževanja, ki jih je bil konec prejšnjega stoletja zaradi svojega judovskega porekla deležen oče Julij,²⁸ so v času med obema vojnoma potihnili. Srbska oziroma pozneje jugoslovanska vlada je kaza-

¹¹ Špehar, Začetek zgodbe o Puterhofu, str. 16–17.

¹² Mohorič, *Zgodovina obrti in industrije v Trziču*, I, str. 224–225; Mohorič, *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Trziču*, str. 176–177. Gl. tudi Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 47, 106. Gl. mdr. Granda, *Smrt v Brightonu*, str. 266–267.

¹³ Mohorič, *Zgodovina obrti in industrije v Trziču*, I, str. 226–227; Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 108, 111.

¹⁴ Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 111–112.

¹⁵ Izvolitev je navedena v *Adresar. I. splošna naslovna knjiga*, str. 20. Gl. tudi Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 213–216.

¹⁶ Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 217, 278–279.

¹⁷ SI AS 71, šk. 45, Born, 3, pismo okrajnega glavarja v Trziču poverjeniku Deželne vlade za Slovenijo dr. Gregorju Žerjavu, 24. 3. 1919. Gl. tudi Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 220.

¹⁹ Za odredbo o nadzoru gl. SI AS 71, šk. 45, Born, 4.

²⁰ Prim. SI AS 71, šk. 45, Born, 9, Odredba. Gl. tudi Gašpirc, *Nadzor na veleposesti*, str. 8–9. Njegovemu bratu Frideriku baronu Bornu, ki je bil takrat sicer madžarski državlján, so v celoti sekvestrirali rudnik živega srebra v Šentanski dolini pod Ljubeljem. Posebno nadzorstvo oz. sekvester je bilo vpisano na podlagi odloka deželne vlade za Slovenijo z dne 18. junija 1919, št. 3736, vendar pozneje prav tako odpravljen (gl. Mohorič, *Zgodovina obrti in industrije v Trziču*, I, str. 244; Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 133). Za Leona pl. Detela gl. Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, I, str. 50, 52. Pred vojno je bil Detela upravitelj posesti Friderika Borna v Podljubelju (gl. Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 147).

²¹ SI AS 71, šk. 45, Born, 12.

²² SI AS 71, šk. 44, Born, 12–33. Gl. tudi Mohorič, *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Trziču*, str. 182–184; Gašpirc, *Nadzor na veleposesti*; Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 220–221.

²³ Prim. *Slovenski gospodar* 66, 27. 4. 1932, št. 18, str. 6, »Razlastitev gozdov«.

²⁴ »Pripominja se, da je dr. Karl Born lojalni državlján, se pridružitvi je že zmožen slovensčine in se je popolnoma prilagodil sedanjim razmeram.« (SI AS 71, šk. 45, Born, II., 11).

²⁵ Za doktorat in študij gozdarstva gl. Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 205–206.

²⁶ Med drugimi so omenjeni vojvoda Kentski (verjetno George, 1902–1942), knez Johannes Orsini-Rosenberg (1893–1932) in nadvojvoda Luksemburški (prim. Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 288).

²⁷ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 9–10; Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, I, str. 30; Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 50–53.

²⁸ Prim. Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 70–104.

la naklonjenost do judovskega nacionalnega gibanja ali sionizma in kraljeva hiša Karađorđević je vzdrževala prijateljske stike s posameznimi predstavniki judovske skupnosti.²⁹

Tudi gospodarsko krizo konec dvajsetih let prejšnjega stoletja je Karl Born uspešno prebrodil. Da bi lahko redno odplačeval dolgove, je načrtno sekal in prodajal les iz svojih gozdov, kar je razvidno tudi iz dokumentacije gozdnega gospodarstva, saj bi sicer šlo tudi njegovo premoženje na dražbo, kot se je to zgodilo številnim drugim posestnikom.³⁰ Iz številnih pričevanj okoliških prebivalcev je razvidno, da je bil ne le izjemno uspešen podjetnik, ki je bil vedno na strani gospodarskega napredka, temveč tudi dober, pravičen gospodar in delodajalec.³¹

Naslednji od dejavnikov, ki so Bornu omogočili uspešno vključitev v pretežno krščansko družbo, sta njegovi poroki. V lokalnem in rodbinskem spominu se je ohranil podatek, da se je dal pred drugo poroko z grofico Marijo Renato Lodron-Laterano in Castelromano (1899–1977) leta 1918 krstiti.³² Poročna zveza je bila sklenjena v knezoškofijski kapeli v Celovcu.³³ Kot se je spominjala Karlova najstarejša hči Marija, por. Peić pl. Pejindvor (roj. 1921), naj bi njegovo spreobrnitev zahteval bodoči tast, grof Karl Lodron-Laterano in Castelromano, vendar je poudarila, da oče tako ali tako ni bil veren Jud in da mu vera, bodisi judovska bodisi krščanska, ni veliko pomenila.³⁴ Pravzaprav pa se je Born že pri osemindvajsetih letih poročil z baronico Frančiško von Holtz (1884–1936), ki je bila verna kristjanka.³⁵ V Avstriji je bila poroka med kristjani in Judi kljub obstoju civilne poroke z zakonom prepovedana.³⁶ Eden od bodočih zakoncev se je moral spreobrniti v vero svojega soproga oziroma soproge ali pa se odločiti za nevtrarno kategorijo in postati *konfessionslos*. Glede na to, da sta se poročila v rimokatoliški *Schottenkirche* na Dunaju in je tudi prva žena redno prihajala v Tržič k maši,³⁷ lahko sklepamo, da je bil Karl Born

tisti, ki se je že pred prvo poroko odrekel svoji veri. Tudi njegove tri hčere so vzgajali v krščanskem duhu; potem ko je ena od njih srečno preživela nezgodo na cesti, je dal v Dovžanovi soteski na mestu, kjer se ponesrečila, postaviti ozko kapelico s križem.³⁸ Karl Born torej že vsaj od leta 1905 naprej ni posebej poudarjal svojega judovskega porekla. Kot kaže, je enako ravnal tudi njegov oče Julij.³⁹ Pri tem sta oba zgolj sledila trendom, ki so se v habsburški monarhiji izoblikovali že kmalu po letu 1867. Izstopi iz vere so namreč judovskim prebivalcem omogočali asimilacijo in ustrezne poroke, na podlagi katerih jim je bil zagotovljen družbeni in poklicni vzpon.⁴⁰

Kmalu pa so se razmere v Kraljevini Jugoslaviji začele zaostrovati. Konec tridesetih let 20. stoletja se je življenje Judov v Jugoslaviji – tudi tistih, ki kot Karl Born verskih praks niso izvajali⁴¹ – začelo korenito spreminjati. K temu je v veliki meri prispeval razvoj dogodkov v Nemčiji po prihodu Adolfa Hitlerja na oblast leta 1933. Slovenska javnost Judom ni bila naklonjena, posebno pa je na njihov status vplivala nova jugoslovanska zakonodaja iz leta 1940, ki je v veliki meri posnemala nemške nürnberške zakone.⁴² Razmere so mnoge Jude napeljele k temu, da so izstopili iz svoje vere in sprejeli krščanstvo,⁴³ kar pa jih ni obvarovalo pred poznejšim nacističnim pregonom. Še posebej je negativno vlogo judovskih prebivalcev v Sloveniji poudarjalo katoliško duhovništvo. Ko je lokalni kronist Viktor Kragl leta 1936 pisal o dobrotnikih in pomembnih ljudeh v Tržiču, je posve-

²⁹ O pozitivnem odnosu jugoslovanske vlade in kraljeve družine do Judov gl. Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, str. 92.

³⁰ Hanc, *Zgodba o Bornovih* še ni končana, str. 6. Za dražbe premoženja v času med vojnami gl. Komič Marn in Košak, *Zbirka Ladislava grofa Szapáryja*, str. 13–14.

³¹ Gl. zlasti Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 212. Borni so zgradili stanovanja za približno 30 družin, redno so zaposlovali med 250 in 400 delavcev. Za Karlovo gospodarjenje in vlogo v Tržiču gl. tudi Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 92, 114–15; Mohorič, *Zgodovina obrti in industrije v Tržiču*, II, str. 376; Mohorič, *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Tržiču*, str. 187–188, 274–276, 346.

³² Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 193–194.

³³ *Slovenec* 46, 16. 10. 1918, št. 238, str. 4, »Dnevne novice«.

³⁴ Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 194.

³⁵ Za poroko gl. *Wiener Salonblatt* 36, 25. 2. 1905, št. 9, str. 12. Zakon ni bil srečen, zato sta se leta 1914 ločila (gl. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 190, 192).

³⁶ Bihl, *Die Juden*, str. 33; Rozenblit, *The Jews of Vienna*, str. 128; Bukey, *Jews and Inter-marriage*, str. 6.

³⁷ Prim. *Wiener Salonblatt* 36, 25. 2. 1905, št. 9, str. 12; Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 192.

³⁸ Marija (roj. 1921), Elizabeta (1925–2016) in Renata (1925–2012). Knific (*Bornovi v Tržiču*, str. 192–193) omenja dogovor med zakoncema, po katerem naj bi hčere prevzele materino vero, sinovi pa očetovo. Pravzaprav pa je tako določal tudi takrat še vedno veljavni avstrijski zakon z dne 25. maja 1868 o medkonfesionalnih odnosih, če pa bi se zakonca odločila drugače, bi morala skleniti pogodbo (gl. Pančur, *Premoženjski in civilno-pravni položaj*, str. 28). O hčerini nezgodi in gradnji kapelice gl. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 310–311.

³⁹ V popisih prebivalstva v Tržiču, nastalih v času med letoma 1880 in 1937, je zabeležen en sam prebivalec, ki se je izrekel za Juda, in sicer leta 1931. Podatke iz sedmih popisov prebivalstva je objavil Pančur, *Judovska skupnost v Sloveniji*, str. 33. Po navedbah hčere Karla Borna naj bi bil Julij Born evangeličanske vere (Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 48), za pripadnika evangeličanske vere se je izrekel tudi Friderik Born ob poroki z Marie Stefanie Gajáry von Miske und Csértő (gl. *Laibacher Zeitung* 118, 31. 1. 1899, št. 25, str. 187). Domnevo, da so se družinski člani spreobrili že v času Julija Borna, podpirajo podatki o prestopih Judov v evangeličansko vero v avstrijskih deželah med 19. stoletjem (prim. Bihl, *Die Juden*, str. 34).

⁴⁰ Bihl, *Die Juden*, str. 33.

⁴¹ O vprašanju Bornove religioznosti gl. tudi Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 193–194.

⁴² Za jugoslovanska antisemitska dekreta iz leta 1940 gl. *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine* 11, 16. 10. 1940, št. 83, str. 862–863; Sekelj, *Antisemitizam u Jugoslaviji*, str. 187; Pančur, *History of the Holocaust*, str. 175–176. Najbolj goreč zagovornik antisemitskih »uredb« je bil ravno slovenski član takratne jugoslovanske vlade in vodja Slovenske ljudske stranke dr. Anton Korošec, zato so ti zakoni znani tudi kot »Koroščevi zakoni«.

⁴³ Leta 1938 se je 821 Judov v Jugoslaviji odreklo svoji veri (gl. Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, str. 94).

til več slavnih vrstic industrialcu Andreju Gassnerju st. (1847–1925), medtem ko je Borne večkrat zgolj omenil, Karla Borna pa zaman iščemo na Kraglo-
vem seznamu slavnih tržiških juristov.⁴⁴ Rodbine ne najdemo niti v *Slovenskem biografskem leksikonu*, ki je začel izhajati leta 1925 in kjer je, denimo, Gassnerju posvečeno razmeroma obsežno geslo.⁴⁵

Grad sv. Katarine v rokah Nemcev

Po pričevanjih domačinov in zapisu njegove druge žene se je Karl Born na dan nemške okupacije slovenskega ozemlja 6. aprila 1941 umaknil pred Nemci na ozemlje, ki je po okupaciji pripadlo Italiji.⁴⁶ Razlog za beg je bilo predvsem njegovo judovsko poreklo, poleg tega sta oba brata Borna pred okupacijo odkrito izražala svoje nasprotovanje nacizmu.⁴⁷ Njegova soproga se mu ni pridružila. Prej kot v letu dni po okupaciji Tržiča in zaplembi moževega imetja se je z mlajšima hčerama dvojčicama in delom služinčadi preselila v družinsko počitniško vilo v Porečah ob Vrbskem jezeru, kjer se je znova poročila.⁴⁸ Iz restitucijskega zahtevka FLRJ za predmete, ki jih je iz Puterhofa v Poreče ob Vrbskem jezeru na Koroškem odpeljal »direktor inženir Franz Sonnlichter«, sklepamo, da je Bornovo ženo pri selitvi v Avstrijo spremljal nekdanji upravitelj Bornovega gozdnega gospodarstva inž. Franz Sonnlichler, ki je poskrbel za prevoz opreme.⁴⁹ Za zdaj nimamo podatkov o tem, da bi Bornova (takrat že bivša) soproga še kaj odpeljala v Avstrijo. Ob selitvi iz svojega doma v bogato opremljeno počitniško vilo je poleg osebnih stvari verjetno vzela s seboj samo družinske portrete in klavir, ki jih navaja obravnavani restitucijski zahtevki.

V rezidenco baronov Born se je med okupacijo vselil neki Janša z Bleda, ki je bil nameščen za upravi-

telja zaplenjene Bornove gozdne posesti.⁵⁰ Sile NOB so se zavedale, da obsežni gozdovi za okupatorja predstavljajo veliko bogastvo. Zato se je 2. bataljon Kokrškega odreda poleti 1942 lotil obsežne akcije v Puterhofu, med katero so bili uničeni predhodno že delno onespособljeni lesni obrat, pa tudi ozkotirna železnica, lokomotiva, žičnice in ne nazadnje tudi žaga, s čimer je bilo učinkovito zaustavljeno nadaljnje izkoriščanje Bornovih gozdov.⁵¹ Po teh partizanskih uspehih so se Nemci v Puterhofu močnejše utrdili. Viri poročajo, da je bila maja 1944 v gradu orožniška postojanka, ki je štela devet mož.⁵² Napadom partizanskega bataljona so orožniki iz dobro utrjenega gradu uspešno kljubovali, zato so partizani zažgali bližnja gospodarska poslopja in žago s skladiščem lesa.⁵³ Ti napadi in (četudi manjši) partizanski uspehi so Nemce očitno prisilili, da so do konca poletja 1944 izpraznili grad v odročni postojanki. V virih se namreč navajata dva seznama premičnin, ki so ju ob odhodu iz Puterhofa sestavili po naročilu nemških oblasti. V prvem so bili navedeni predmeti, ki so jih 29. avgusta 1944 odpeljali iz gradu, drugi, ki je nastal dobra dva tedna pozneje, pa je verjetno vseboval podatke o razdeljevanju pohištva nemškim funkcionarjem v Trziču.⁵⁴ V poročilu Organa za ugotovitev škode na kulturnozgodovinskih predmetih Slovenije (junij 1945) beremo tudi, da so Bornovo opremo (starinsko pohištvo, slike, knjige, preproge, vaze in druge dragocenosti) Nemci odvažali v Tržič v svoja stanovanja, Pollakovo hišo in prostore mestne občine.⁵⁵

Grad sv. Katarine v rokah partizanov

Sredi oktobra 1944, torej poldrugi mesec po umiku Nemcev iz Puterhofa, je oddelek 2. bataljona Kokrškega odreda v gradu priredil zelo uspešen in odmeven miting, ki se ga je udeležilo tudi približno 50 civilistov,⁵⁶ kmalu zatem pa so se v kraju nameravale utrditi domobranske čete, kar so partizani preprečili s požigom Bornovega gradu in šole v Dolini 9. novembra 1944.⁵⁷ Obe stavbi sta utrpeli tolikšno

⁴⁴ Prim. Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 77, 106, 114–115, 128–129, 361–363, 451.

⁴⁵ Gl. *Slovenski biografski leksikon*, 1, str. 206.

⁴⁶ Prim. Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 360.

⁴⁷ Znano je, da je eden od njiju svoja psa klical Hiti in Musi, s čimer se je norčeval iz Adolfa Hitlerja in Benita Mussolinija. V zvezi s poimenovanjem psov in odporom do nacizma je včasih naveden Karl (Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 68; Jan, *Kokrški odred*, 1, str. 263), včasih pa Friderik (Jan, *Kokrški odred*, 1, str. 56; Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 121–122).

⁴⁸ Prim. spomine hčere baronične sobarice v Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 359–360. Za ločitev od soproga judovskega porekla v nacistični državi gl. Bukey, *Jews and Intermarriage*, str. 82–92.

⁴⁹ NARA, Records of the Reparations and Restitutions Branch of the USACA Section, 1945–1950, zahtevak 104, <https://www.fold3.com/image/274419645> (14. 9. 2017). Za podatke o Francu Sonnlichlerju gl. SI AS 71, šk. 45, Born, II., Uradno potrdilo. Gl. tudi Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 88; Gašpirc, *Nadzor na veleposesti*, str. 10. Jugoslovanska država je zahtevala restitucijo tudi za predmete, ki so jih v Avstrijo odpeljale osebe, katerih premoženje je bilo pozneje nacionalizirano (gl. Vodopivec, *Restitucija predmetov kulturne dediščine*, str. 123).

⁵⁰ Knific, *Bornovi v Trziču*, str. 360. Sicer velja, da so bili v gradu med letoma 1941 in 1944 nastanjeni Nemci (prim. Arhiv Tržiškega muzeja, Fond Born, Bornovi v Puterhofu, spremno besedilo Mateje Gašpirc k razstavi o Bornovi posesti). Gl. tudi Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 94.

⁵¹ Jan, *Kokrški odred*, 1, str. 238. O tem, kako so Nemci sprva zelo uspešno izkoriščali Bornove gozdove, gl. Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 43.

⁵² Jan, *Kokrški odred*, 2, str. 91.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ *Am 29. August 1944 über Auftrag des Herrn Kreisleiters vom Schlosse St. Katarina entnommene Gegenstände in Möbelausgabe von Puterhof*, 13. 9. 1944 (prim. SI AS 231, šk. 89, 1399). Hranisce teh seznamov ni znano.

⁵⁵ SI AS 231, šk. 89, 1398.

⁵⁶ Jan, *Kokrški odred*, 2, str. 290–291.

⁵⁷ Prav tam, str. 366.

Slika 5: Tržiški mladinci izročajo zastavo borcem 2. bataljona Kokrškega odreda pred gospodarskim poslopjem v Puterhofu (Jelendolu), 26. 12. 1944 (arhiv Tržiškega muzeja).

Slika 6: Hugo von Kurz z nemškimi oficirji na balkonu občinske stavbe v Tržiču (arhiv Tržiškega muzeja)

škodo, da nastanitev ni bila mogoča.⁵⁸ Štab 2. bataljona Kokrškega odreda je poročal, da so borci neradi požgali Bornovo rezidenco, a ker so Nemci vso opremo že prej izropali, se jim škoda ni zdela prevelika.⁵⁹ Že 19. novembra so proslavili uspešno akcijo, ko so v lepo okrašenem grajskem gospodarskem posloju priredili pomembno zborovanje oziroma konferenco Osvobodilne fronte za okrožje Kranj in hkrati tudi miting s kulturnim programom.⁶⁰ Uspešno izvedenih dogodkov so se spomnili čez dober mesec, ko so v Puterhofu izvedli mladinsko predkongresno zborovanje, na katerem naj bi se mladi kranjskega okrožja seznanili s pomenom načrtovanega 2. kongresa protifašistične mladine Jugoslavije (sl. 5).⁶¹ Malo pred novim letom 1945 si je 2. bataljon na Bornovem posestvu našel zavetje pred mrzlo zimo slab kilometer stran od gradu. Poveljstvo se je nastanilo v gozdarski hiši, na katero so izobesili zastavo, možje pa so se umaknili v gozdarske barake.⁶² V naslednjih mesecih so Puterhof in sosednje kraje še vedno nadzorovale skupine nemške policije, ki so štele približno 300 mož, nato pa se je aprila 1945 po naročilu nemških oblasti že začela evakuacija žena in otrok nemških funkcionarjev iz Tržiča in cele Gorenjske, ki so jim po kapitulaciji Nemčije sledili še moški.⁶³ Organ za ugotovitev škode na kulturnozgodovinskih predmetih Slovenije je junija 1945 poročal, da so skupaj z bežečimi Nemci izginile številne kulturnozgodovinske dragocenosti. France Planina (1901–1992) in Pavle Blaznik (1903–1984) sta zapisala, da so Nemci Bornov grad zasegli, izpraznili in požgali, nato pa »v zadnjem letu« večino grajskega inventarja odpeljali iz Tržiča.⁶⁴ Kot sta ugotovila, je veliko knjig, pohištva in dragocenosti odpeljal Hugo von Kurz, višji gradbeni inšpektor in mestni župan (sl. 6),⁶⁵ ki je tudi olajšal občinsko blagajno za 30.000 RM⁶⁶ in si prilastil zbirko zlatnine ustreljenega hotelirja Franca Žagarja; opremo iz Puterhofa je na več tovarnjakih odpeljal tudi Heinrich Podhajecky, direktor tovarn Peko in Trio;⁶⁷ delež je prejel še Gilbert Geisendorfer, komisar podjetja Runo;⁶⁸ komisar avtoprevozniškega pod-

jetja iz Trsta Georg Meierhofer⁶⁹ je odpeljal opremo dveh sob; več starih knjig iz grajske knjižnice pa si je prilastil Mikloš Klemenc, občinski komisar v času okupacije in prvi »nemški« župan Tržiča.⁷⁰ Kljub temu je v prostorih mestne občine ostalo še veliko pohištva, slik, rogovja, lestencev in knjig, v skladišču Pollakove hiše pa še nekaj starinskega pohištva, usnjenih foteljev, oken in lestencev, kar sta vse naročila prenesti v nekdanjo usnjarno Jožeta Verbiča na Glavnem trgu v Tržiču, mestni odbor pa je po dogovoru prevzel nalogo, da sestavi inventarni zapisnik še ohranjenih predmetov iz posesti Karla barona Borna.⁷¹

Precej natančne navedbe Franceta Planine in Pavleta Blaznika o odvozu Bornovih premičnin iz Tržiča verjetno temeljijo na izjavah domačinov. Poleg imen sta navedla tudi kraje v Avstriji, kjer so bile našete osebe doma in kamor so odpeljali Bornovo opremo.⁷² Vendar med zahtevki za restitucijo predmetov iz Avstrije v Jugoslavijo poleg že omenjenega dokumenta, ki navaja portrete in klavir, odpeljane iz Puterhofa v Poreče ob Vrbskem jezeru, najdemo samo še zahtevek za vračilo pohištva za opremo dveh sob iz Puterhofa, ki jo je v Radnjo vas (Rattendorf) v Ziljski dolini na Koroškem odpeljal Georg Mayerhofer.⁷³ Zahtevek za vračilo dragocenosti, ki sta jih v letu 1942 odpeljala župan Hugo von Kurz in Heinrich Podhajecky, navaja listine in druge dragocenosti iz občinskega arhiva, medtem ko predmeti iz Puterhofa niso omenjeni.⁷⁴ Da so Nemci odpeljali večino pohištva in opreme iz Bornovega gradu, je bil dva meseca pozneje prepričan tudi Dušan Sušteršič, ki je 22. junija postal gozdni upravitelj na nekdanjem Bornovem posestvu. Na podlagi *Odloka AVNOJ o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile, z*

⁵⁸ Prav tam, str. 367.

⁵⁹ Prav tam, str. 366–367. Pred požigom so si vzeli čas in s tal pobrali nekaj uporabnega linoleja.

⁶⁰ Prav tam, str. 381–391. V spomin na dogodek so leta 1955 na posloju v neposredni bližini gradu, ki je še leta 1981 služilo kot Dom družbenih organizacij, postavili spominsko ploščo (gl. Zorec, Pogovori o Tržiču, str. 7).

⁶¹ Jan, *Kokrški odred*, 2, str. 519.

⁶² Prav tam, str. 532.

⁶³ Jan, *Kokrški odred*, 3, str. 142–143.

⁶⁴ SI AS 231, šk. 89, 1398.

⁶⁵ V času nemške okupacije je inž. Hugo von Kurz, roj. 5. 10. 1904, bival v Tržiču na Trgu SA 18 (sedaj Trg svobode) (prim. SI ZAL TRŽ 16, šk. 2, 16). O njegovem županovanju gl. Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 27–28.

⁶⁶ *Reichsmark*, nemška valuta v obdobju med letoma 1924 in 1948.

⁶⁷ Zanj gl. Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 45.

⁶⁸ Gilbert Geisendorfer, roj. 20. 4. 1899, je v času nemške okupacije bival v Tržiču na Trgu SA 33 (sedaj Trg svobode) (SI

ZAL TRŽ 16, šk. 2, 16). Leta 1944 je kot zaupniški upravitelj podjetja Runo zamenjal Alfonsa Malija (gl. Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 45).

⁶⁹ V času nemške okupacije je Georg Mayerhofer, roj. 10. 9. 1893, bival v Tržiču na Trgu SA 33 (sedaj Trg svobode) (SI ZAL TRŽ 16, šk. 2, 16).

⁷⁰ SI AS 231, šk. 89, 1398. Gl. tudi Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 8, 22.

⁷¹ SI AS 231, šk. 89, 1398–1399.

⁷² SI AS 231, šk. 89, 1398.

⁷³ NARA, M1926 (NARA), Records of the Reparations and Restitutions Branch of the U. S. Allied Commission for Austria (USACA) Section, 1945–1950, zahtevek 39 (<https://www.fold3.com/image/274419081>, 14. 9. 2017).

⁷⁴ NARA, Records of the Reparations and Restitutions Branch of the U. S. Allied Commission for Austria (USACA) Section, 1945–1950, zahtevka 19, 44 (<https://www.fold3.com/image/274416643>; <https://www.fold3.com/image/274419102>, 15. 9. 2017). Pri plenjenju občinskega arhiva in blagajne je sodeloval tudi Hans Gollmayer, ki je del listin predal muzeju v Celovcu. V dokumentih, ki so pričali o vojaških zaslugah nekdanjih tržiških velikašev, zaradi katerih je cesar Friderik III. leta 1492 Tržič povzdignil v trg, so Nemci videli dokaze, da je Tržič nemško mesto (gl. Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 62).

dne 21. novembra 1944, je namreč Bornovo imetje postalo narodna imovina, z njim je sprva upravljala Državna uprava veleposestva Born-Tržič pod nadzorom Ministrstva za gozdarstvo Narodne vlade Slovenije.⁷⁵ Šušteršič je v obrazcu prijave podatkov o Bornovem imetju zapisal, da so »večino pohištva in opreme odpeljali Nemci iz gradu v Puterhofu« ter da je »manjši in manj vreden del /.../ v uporabi drž. ustanov«.⁷⁶ Toda prijavi priloženi seznam premične lastnine barona Borna, ki so jo na več lokacijah v Tržiču popisali poleti 1945, navaja precejšnje število dragocenih kosov ter nudi podlago za delno rekonstrukcijo opreme gradu sv. Katarine in razmislek o njeni povojni usodi.

Nekdanja podoba gradu sv. Katarine

Nekdanjo podobo zunanjščine Bornove rezidenice so ohranile predvojne fotografije, ki so jih pogosto uporabili tudi za razglednice (sl. 7). Lega stavbe v odmaknjenem idiličnem kraju v zavetju Košute je bivališču dajala poseben čar, ki ga je poudarjala drugačnost arhitekturnega sloga. V bližini ležeče stavbe, nastale za stanovanjske potrebe zaposlenih na veleposestvu, so sicer sezidane v podobnem slogu, vendar je grad izstopal po velikosti in dekorativnosti zunanjščine. Primerjava s sočasno hotelsko in zdraviliško arhitekturo na Tirolskem in južnem Bavarskem⁷⁷ kaže na možnost, da je bila stavba prvotno namenje-

na hotelski dejavnosti. Njena težko dostopna lokacija je omogočala tako zdraviliški kot lovski turizem; prav s slednjim si je Karl Born znal pomagati v času gospodarske krize. Med gosti v Puterhofu so bili namreč – kot se je spominjala njegova hči Marija – tudi takšni, ki so bili »paying guests«.⁷⁸ Nenazadnje je Karlov brat Friderik, ki je večinoma bival z družino na Madžarskem, dal leta 1905 pri Sv. Ani na Ljubelju zgraditi vilo v sorodnem slogu, v kateri sta delovala okrevališče in letovišče.⁷⁹ Turistična dejavnost je bila torej za Borne ena od pomembnih vej uspešnega gospodarstva.

Karl Born je rad razkazoval svoje bivališče tako številnim uglednim in petičnim gostom kot tudi otrokom. Še pred prvo vojno je gimnazijcem in drugi mladini omogočal ogled svoje posesti in zlasti graščine,⁸⁰ torej se je zavedal njene posebnosti in edinstvenosti. To potrjuje tudi podatek, da jo je dal leta 1932 »restavrirati«, kot je navedeno v *Krajevni leksikonu Dravske banovine*.⁸¹ Sklepamo lahko, da je prenova graščine povezana z že omenjeno ugodno rešitvijo vprašanja agrarne reforme za Bornovo veleposest v letu 1932. Leseni dekorativni balkoni, portali, altana in okna oziroma naoknice, ki so stavbi dajali njen svojstveni značaj, se po požigu leta 1944 niso ohranili. Uničena sta bila tudi značilna visoka streha in zgornji del stolpa z lesenim *fachwerkom*. Kmalu po osvoboditvi (pred letom 1948) je bila stavba obnovljena v skladu z novo namembnostjo. V njej

Slika 7: Grad sv. Katarine v Puterhofu (Jelendolu) na razglednici, 1913 (arhiv Tržiškega muzeja)

⁷⁵ Odlok je objavljen v *Uradnem listu DFJ*, št. 2 – 25/45 z dne 6. 2. 1945. Za prevzem posesti in podjetja gl. Arhiv Tržiškega muzeja, Fond Born, Prevzem uprave veleposestva, 19. 7. 1945. Za zaplembo gl. SI ZAL KRA 150, Zaplembe, Zp 4/46.

⁷⁶ SI ZAL TRŽ 16, šk. 1, 6.

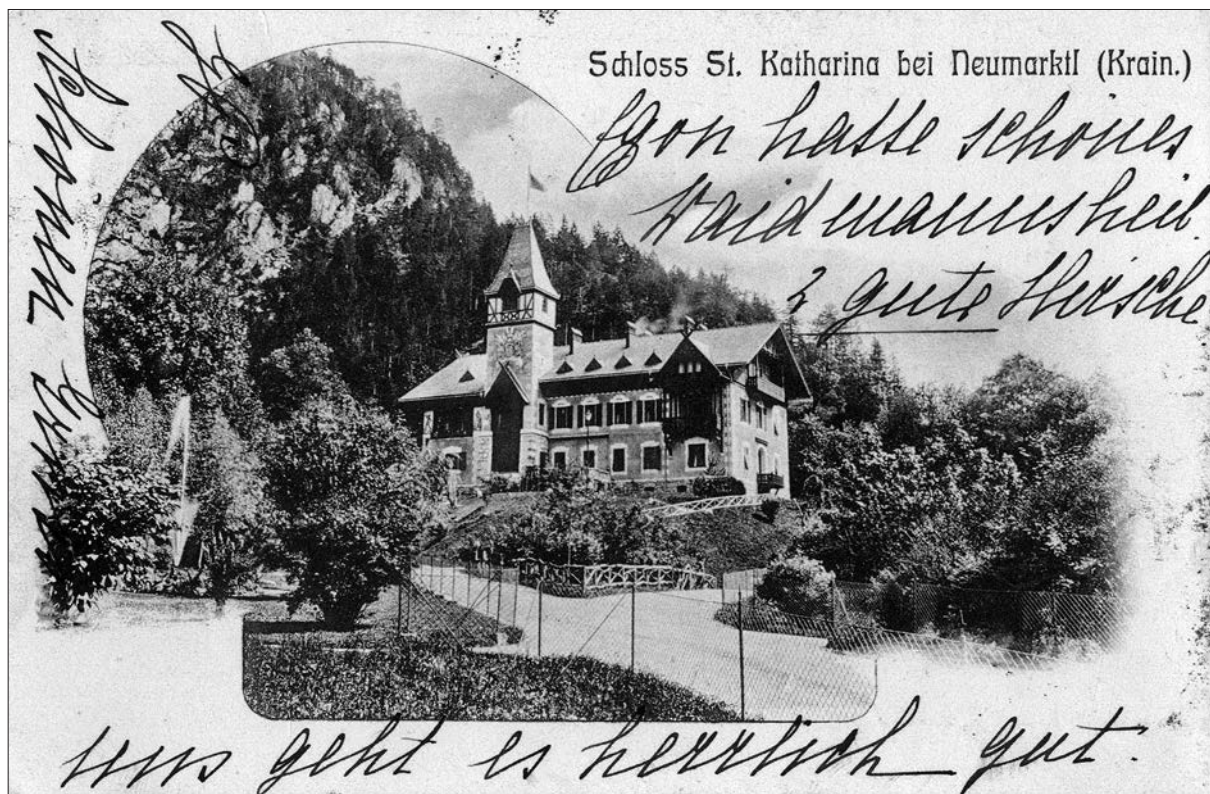
⁷⁷ Prim. mdr. Patzelt, *Der Iglar Hof*, str. 432–453; Mair, *Stilfrage*.

⁷⁸ Prim. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 284.

⁷⁹ Prav tam, str. 129.

⁸⁰ Prav tam, str. 322. Leta 1930 je župnik Govekar iz Loma pri Tržiču pripeljal na ogled graščine otroke, ki so hodili k verouku (gl. spomine Janeza Šlaparja – Temška v Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 337).

⁸¹ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 251.

Slika 8: Grad sv. Katarine v Puterhofu (Jelendolu) pred drugo svetovno vojno (zbirka Milana Škrabca)

Slika 9: Grad sv. Katarine v Puterhofu (Jelendolu), vhodno pročelje (arhiv Tržiškega muzeja)

so uredili stanovanja za sezonske in druge delavce, pri čemer sta bila povsem predelana stolp in reprezentativni del stavbe levo od njega. V slednjem sta bila glavni vhod in dvorana z jedilnico, iz katere se je skozi dve veliki večdelni okni (ali morda zastekljena vrata z dostopom na leseni balkon) odpiral pogled na dolino na eni strani in gozdno pobočje na drugi. Kot je vidno na enem redkih dovolj natančnih starejših posnetkov, sta eno od oken na zunanjsčini flankirali dve naslikani človeški oziroma svetniški postavi (sl. 8). Na posnetkih iz tridesetih let vidimo, da je bila okolica gradu delno ograjena in urejena kot park z nizko živo mejo, posameznimi iglavci in magnolijami ter sprehajalnimi potkami, posutimi z belim peskom (sl. 9).⁸² Poleg tega so naselje razsvetljevale (verjetno električne) svetilke na visokih dekorativnih stebrih. Na svetilki v neposredni bližini gradu so bile pritrdjene okrogle posode za cvetje. V bližini sta bila zelenjavni in sadni vrt z večjim rastlinjakom kot tudi živalski vrt.⁸³

Podoba notranjščine Bornovega gradu in njegove opreme se je neizbrisno vtisnila v spomin tako oseb, ki so v njem bivale, kot tistih, ki so bile v njem zaposlene oziroma so ga občasno obiskovale. Četudi je pomnjenje pogosto selektivno, parcialno in mestoma subjektivno interpretirano, lahko iz številnih pričevanj, ki so jih raziskovalci nabrali v preteklih letih,⁸⁴ izluščimo nekaj dragocenih podatkov, na podlagi katerih orišemo podobo Bornovega bivališča. Stavba je imela štiri etaže: kletno in pritlično ter nadstropje, v katerem so bili bivalni prostori, čisto zgoraj pa še podstrežje oziroma mansardno etažo. V kletnih prostorih so bile shrambe, med njimi tudi vinska klet, ter pralnica in zraven likalnica.⁸⁵ Nasproti so bile pisarne uprave veleposestva: poleg velike pisarne za dve uslužbenki sta bili tu pisarna inž. Sonnenbichlerja in baronova pisarna, ki je bila bogato opremljena.⁸⁶ V pritličju je bila takoj ob vhodu v grad sprejemnica za goste,⁸⁷ ki je verjetno služila kot nekakšna *anti-chambre*. Domači so se pred vstopom v grad preobuli v čiste čevlje, obiskovalci pa so si včasih morali »fejš čevlje spucati«, čemur je bila namenjena posebna soba za čevlje ob vhodu, ki se je je spominjala Karlova hči Marija.⁸⁸ Po izjavah sodeč je morala biti v pritličju (morda v prizidku) tudi kuhinja, od koder so pripravljeno hrano pošiljali s posebnim električnim dviga-

lom v obe višji nadstropji.⁸⁹ Ob njej sta bili dve veliki shrambi za hrano ter pomivalnica s toplo in hladno vodo.⁹⁰ Šivalnica, kjer so šivali in popravljali posteljino in perilo,⁹¹ je verjetno tudi še sodila v pritličje, v prvem nadstropju pa so bili bivalni in reprezentativni grajski prostori.

Osrednji sprejemni in družabni prostor je bila že omenjena jedilnica z velikima oknoma, ki so ji rekli tudi dvorana. Iz nje so vodila vrata v veliki salon, od koder so se gostje lahko pomaknili v mali salon in nato še v knjižnico.⁹² V jedilnici so v zastekljenih omarah hranili dragoceno posodo iz porcelana, za raztegljivo jedilno mizo so lahko pogostili do 24 gostov.⁹³ Podoba Bornove dvorane je ostala tudi v spominu Franca Talerja,⁹⁴ njen nekdanji videz pa lahko razbiramo na podlagi dveh sicer ne prav razločnih fotografskih posnetkov. Prvi posnetek kaže prostor v smeri proti kaminu, s pogrnjeno mizo v ospredju, ob katero je postavljenih osem z usnjem tapeciranih stolov (sl. 10). Drugi kaže del dvorane v smeri proti velikemu večdelnemu oknu oziroma vratom z dekorativno obdelanim steklom (sl. 11). Skozi vrata na levi je vidna velika sobna rastlina, ki jo prepoznamo na tretjem posnetku (sl. 12). Na podlagi spomina ene od grajskih uslužbenk o zaporedju prostorov⁹⁵ sklepamo, da je tretji posnetek narejen v velikem salonu. V njem so Borni imeli tudi klavir, na katerega je igral Karl,⁹⁶ tla so bila prekrita z enako tekstilno oblogo kot v jedilnici, okna so krasile do tal segajoče dekorativne zavese. Iz ohranjenih fotografij je mogoče sklepati, da je bila dvorana z jedilnico in dvema velikima oknoma urejena v vogalu prvega nadstropja levo od stolpa oziroma desno od glavnega vhoda z leseno altano. Na podlagi razporeda oken in fotografij zunanjsčine lahko ugotovimo, da je bil veliki salon s sobno rastlino in tridelnim oknom urejen v prvem nadstropju grajskega stolpa. Sledila sta mali salon in knjižnica, ki sta omenjena v več spominih.⁹⁷ Enega od salonov – verjetno velikega – je krasilo veliko pozlačeno ogledalo, v knjižnici pa so Borni menda hranili samo nemške knjige.⁹⁸ V Tržiškem muzeju je ohranjenih nekaj steklenih plošč s fotografskimi posnetki Karlove žene Marije Renate in njunih hčera, ki so nastali konec leta 1925 v doslej neidentificirani notranjščini (sl. 13–14).⁹⁹ Tla so prekrita z dragoceno preprogo in tekstilno talno oblogo, ki jo poznamo s

⁸² Lepo urejenega vrta se je spominjala mati Janeza Slaparja – Temšaka (gl. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 337).

⁸³ O živalskem vrtu poroča *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 251. Za vrt in rastlinjak gl. spomine zaposlenih v Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 341.

⁸⁴ Gre za spomine stanovalcev in zaposlenih, ki sta jih zbrala zlasti Sara Meglič in Bojan Knific. Zapisi so objavljeni v Knific, *Bornovi v Tržiču*.

⁸⁵ Prim. prav tam, str. 330, 331, 332.

⁸⁶ Prim. prav tam, str. 331–332, 337.

⁸⁷ Prim. prav tam, str. 335.

⁸⁸ Prim. prav tam, str. 335, 337.

⁸⁹ Prim. prav tam, str. 332. Dvigalo za hrano omenja v svojih spominih tudi hči Elizabeta (prav tam, str. 352).

⁹⁰ Prim. prav tam, str. 332.

⁹¹ Prim. prav tam, str. 335.

⁹² Prim. prav tam, str. 332.

⁹³ Prim. prav tam.

⁹⁴ Prim. prav tam, str. 289.

⁹⁵ Prim. prav tam, str. 332.

⁹⁶ Prim. tudi omembe klavirja v prav tam, str. 337.

⁹⁷ Prim. prav tam, str. 330, 334, 337.

⁹⁸ Prim. prav tam, str. 330, 332.

⁹⁹ Po tradiciji naj bi nastali v eni od vil v Porečah ob Vrbskem jezeru.

Slika 10: Jedilnica v gradu sv. Katarine, predvojni posnetek (arhiv Tržiškega muzeja)

Slika 11: Jedilnica v gradu sv. Katarine, predvojni posnetek (arhiv Tržiškega muzeja)

Slika 12: Veliki salon v gradu sv. Katarine, predvojni posnetek (arhiv Tržiškega muzeja)

posnetkov grajske jedilnice in velikega salona, zato bi – tudi na podlagi odličnosti in kakovosti opreme na posnetkih – predlagali možnost, da so nastale v malem salonu gradu sv. Katarine. V istem nadstropju sta baron in baronica imela tudi svoji spalnici, ki sta bili povezani s skupno kopalnico.¹⁰⁰ Vsak je imel posteljo za dva, o baroničini sobi se je ohranil spomin, da sta bila v njej tudi veliko ogledalo in velika omara za oblačila, na sredi spalnice pa okrogla miza z dvema tapeciranimi stoloma.¹⁰¹ Iz podatka, da je imela ta soba dve okni – eno na cesto, drugo na dvorišče – jo je mogoče umestiti v desni vogal hiše, ki ga je krasil dekorativni leseni balkon. Tri okna na stranski fasadi stavbe bi tako lahko pripadala baroničini sobi, skupni kopalnici in baronovi sobi v nasprotnem vogalu. Baronove hčere so spale v preprosto opremljenih sobah, imele so tudi posebno jedilnico v prvem nadstropju, kjer so obedovale, kadar so gostili večje število obiskovalcev.¹⁰² V gradu je bilo namreč tudi okoli sedem do osem dvoposteljnih ali enoposteljnih sob za

goste; po izjavah sodeč so bile te sobe v pritličju, na vsaki strani hodnika pa je bilo stopnišče in za goste rezervirana kopalnica.¹⁰³ V mansardi čisto na vrhu so bile spalnice za osebje. Vsak zaposleni je imel svojo sobo z razgledom,¹⁰⁴ obedovali so v posebni jedilnici, v kateri so imeli radio, gramofon in telefon, enako kot lastniki posesti.¹⁰⁵ Vsi, ki so obujali spomine na življenje ali obisk v gradu, so menili, da je bil zelo lepo urejen, moderen in imeniten,¹⁰⁶ kar potrjujejo tudi ohranjene fotografije.

V takšnem stanju je grad po začetku druge svetovne vojne doletela nemška zasedba. Iz razpoložljive dokumentacije smo že ugotovili, da so med vojno v Avstrijo odpeljali portrete, klavir in opremo dveh sob.¹⁰⁷ Spomin na tovarnjake, ki so iz Puterhofa vozili dragocenosti, med drugim perzijske preproge in lestence iz muranskega stekla,¹⁰⁸ je gotovo pove-

¹⁰⁰ Prim. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 334, 335.

¹⁰¹ Prim. prav tam, str. 335.

¹⁰² Prim. prav tam, str. 334.

¹⁰³ Prim. prav tam, str. 332.

¹⁰⁴ Prim. prav tam, str. 332, 343.

¹⁰⁵ Prim. prav tam, str. 332, 333.

¹⁰⁶ Prim. mdr. prav tam, str. 330, 337.

¹⁰⁷ NARA, Records of the Reparations and Restitutions Branch of the USACA Section, 1945–1950, zahtevka 39, 104.

¹⁰⁸ Prim. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 359.

Slika 13: Marija Renata baronica Born s hčerkami, 1925 (arhiv Tržiškega muzeja)

Slika 14: Hčere Karla barona Borna, 1925 (arhiv Tržiškega muzeja)

zan z izpraznjenjem gradu konec poletja 1944, ko so Nemci opremo prepeljali v stanovanja in urade v Tržiču. Tam je ostalo veliko predmetov tudi po osvoboditvi, ko so jih kot narodno imovino popisali predstavniki mestnega odbora Tržič.¹⁰⁹ Seznam dokazuje, da so opremo iz posesti barona Borna leta 1945 hranili v prostorih mestnega odbora (pisarni referenta za prijavo zločinov, matičnem uradu, blagajni, tajništvu mestnega odbora in arhivu), v pisarnah okrajnega odbora in kolportaznem oddelku, v prostorih bolniške blagajne in komande mesta, v pisarni »tovariša Krstana«,¹¹⁰ na »Gassnerjevem gradu«,¹¹¹ sedežu OZNA v Tržiču, v »skladišču pri Polaku«,¹¹² tretji obveščevalni točki in podstrešju mestnega doma. Doslej obravnavani sezname vsebujejo dovolj zgovorne navedbe, iz katerih lahko povzamemo podatke o obsegu in kakovosti opreme po posameznih skupinah, jih povežemo z nekaterimi ohranjenimi kosi in posnetki notranjščin ter tako dopolnimo prej predstavljeno podobo grajske notranjščine.

¹⁰⁹ SI ZAL TRŽ 16, šk. 1, 6. Gl. tudi prilogo.

¹¹⁰ Franc Jagodic – Krstan, komandant Kokrškega odreda.

¹¹¹ Dvorec Neuhaus v Tržiču.

¹¹² Pollakova kajža, kjer sedaj domuje Tržiški muzej.

Oprema iz gradu sv. Katarine po letu 1945

Poleti 1945 je v Tržiču ostalo veliko pohištva, slik, okrasnih predmetov, lestencev, posode in kuhinjskih pripomočkov ter razne druge stanovanjske opreme iz gradu sv. Katarine.¹¹³ Seznam v arhivu Okrajnega odbora Osvobodilne fronte Tržič našteva več kot tri-deset različnih omar in omarič, med drugim tri večje z ogledalom, tri kmečke, dve visoki s policami, dve zeleni omariči s pozlačenimi okraski, nekaj nočnih omarič ter eno majhno knjižno in eno vrtilno omaro za knjige. Med petnajstimi mizami sta bili tudi visoka starinska pisalna miza in velika jedilna miza, ki je morda izvirala iz Bornove jedilnice. Našteti je mogoče 33 različnih stolov, največ je bilo tapetiranih. Sedem od teh je bilo tapetiranih z usnjem in jih lahko povežemo s stoli na posnetku iz jedilnice. Naslanjači – bilo jih je dvajset – so bili večinoma v slabem stanju. Trije so bili iz rdečega žameta, štirje usnjeni, eden je bil označen za starinskega. Med sedmimi divani je bil le eden deležen natančnejšega opisa: bil je iz rdečega žameta in je očitno sodil k že omenjenim trem žametnim naslanjačem. Najmanj je bilo postelj. Na seznamu med drugim zasledimo še nekaj kopalniške opreme, pianino, razmnoževalni (kopirni)

¹¹³ SI ZAL TRŽ 16, šk. 1, 6.

Slika 15: Bornova soba v Tržiškem muzeju, 2015 (arhiv Tržiškega muzeja; foto: Rok Bremec)

stroj, mizo za namizni tenis, mizo za biljard, dve kar-nisi in kamin. Po poročilu referenta za narodno imo-vino je uprava ministrstva za gozdarstvo iz Ljubljane še pred 29. julijem 1945 prevzela iz zaloge narodne imovine več kosov opreme, ki so izvirali iz Puterhofa, med drugim tudi omenjeni kamin (verjetno sku-paj z zaslonom in ograjo zanj).¹¹⁴ Med pohištvom je za svoje potrebe izbrala pet miz, enajst stolov, sedem omar in dva divana, o katerih nimamo natančnej-ših podatkov. V Bornovi sobi v Tržiškem muzeju (sl. 15) so razstavljene tri kakovostne omare, izdelane v enotnem slogu, od katerih dve prepoznamo na se-znamu v opisih »nizka omara s predali, z nastavkom z ogledalom« in »velika stenska omara z ogledalom«. Velike knjižne omare, ki je prav tako razstavljena, na seznamu sicer ni mogoče zanesljivo prepoznati, ven-dar jo lahko povežemo z drugima dvema na podlagi sloga in materiala.¹¹⁵ Nizka omara oziroma komoda z ogledalom je del spalnične garniture, večji omari pa sta gotovo del opreme Bornove knjižnice. V obeh so shranjene številne, domnevno Bornove knjige.¹¹⁶ Težje je z gradom sv. Katarine in navedbami v do-kumentih povezati mizo s štirimi stoli, ki je razsta-vljena na sredi sobe v muzeju. Resda so leta 1945

v pisarnah mestnega odbora popisali štiri tapecirane stole z naslanjaji in veliko štirioglato mizo, vendar so opisi za zanesljivo istovetenje premalo natančni. Enako velja za naslanjača z večbarvno vzorčno tkano prevleko in rezljanimi lesenimi deli, ki sta razstavlje-na v Bornovi sobi in ki ju ni mogoče povezati z na-vedbami v obravnavanem popisu.

Na istem seznamu je navedenih tudi štirinajst slik in pet praznih okvirjev. Desetim slikam popisovalci niso namenili posebne pozornosti, veduta Neaplja je bila stara, tri slike pa označene za velike. Tista v pozlačenem okvirju je merila 200 krat 150 centime-trov, ena je bila tridelna, veliko sliko v izrezljanem okvirju, ki je krasila tajništvo mestnega odbora, je na-slikal (in verjetno signiral) nemški slikar Hans Tho-ma (1839–1924).¹¹⁷ Ob preštevanju ogledal, ki so jih leta 1945 popisali štirinajst – skoraj vsa so opisali kot velika –, se spomnimo izjave o tem, da so bila v Puterhofu »povsod sama ogledala«.¹¹⁸ Čas v graščini so (poleg drugih) merile tri ure s seznama: popol-noma pozlačena, navadna starinska in »črna omarna z dvema svečnikoma«. Na seznamu mestnega odbora naštejemo tudi dva večja doprsna kipa in enega manjšega, štirinajst vaz ter dvanajst svetilk in svečni-kov. Na kakšen načini so ti predmeti krasili prostore v gradu, kaže fotografija notranjščine gradu sv. Kata-rine, ki jo je bilo zaradi pomanjkanja podatkov sprva

¹¹⁴ SI ZAL TRŽ 16, šk. 2.

¹¹⁵ Ohranil se je podatek, da so Borni pohištvo, ki je bilo izde-lano iz prvovrstnega lesa, pripeljali z Dunaja (prim. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 335).

¹¹⁶ Nekaj knjig iz Bornove knjižnice je bilo razstavljenih v Tržiču leta 2005 na razstavi *Zgodba o Bornovih. 1891–1944–2005*.

¹¹⁷ Za slikarja gl. mdr. Busse, *Hans Thoma*.

¹¹⁸ Prim. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 337.

Slika 16: Salon v gradu sv. Katarine, predvojni posnetek (arhiv Tržiškega muzeja)

Slika 17: Trofeje v Bornovi sobi v Tržiškem muzeju, 2018 (ZRC SAZU, UIFS; foto: Renata Komič Marn)

težko zanesljivo umestiti med grajske interjerje,¹¹⁹ a je na podlagi v prispevku obravnavanih arhivskih virov mogoče utemeljiti njeno identiteto. Posnetek, ki je verjetno nastal v velikem salonu,¹²⁰ kaže nizko in zelo razgibano kotno kredenco z vgrajeno oblazinjeno sedežno garnituro ter okroglo mizico z dvema naslanjačema in dvema stoloma (sl. 16). Na mizico je postavljena velika namizna svetilka. Na levi je viden del španske stene iz blaga s cvetličnim vzorcem, na stenah nad kredenco visita dve večji krajinski sliki v različnih pozlačenih okvirjih. Na kredenci je poleg nekaj vrčkov iz porcelana razpostavljena zbirka porcelanastih figuric. Tudi na seznamu mestnega odbora je navedena (samo ena) porcelanasta figuralna skupina, vendar je njen opis preskop za zanesljivejše istovetenje. A v pisarni referenta mestnega odbora za prijavo zločinov so popisali tudi »2 bronasta, 30 cm visoka angelja s svetilkami«,¹²¹ ki ju na fotografiji prepoznamo v dveh bronastih kipcih, razstavljenih na kredenci. Na temelju te ugotovitve posnetek interjerja v polnosti pridobi svojo identiteto, seznam lastnine barona Borna v prostorih mestnega odbora v Tržiču pa dodatno potrjuje svojo avtentičnost, ki ga skupaj z analizirano fotografijo uvršča med najpomembnejše dokumente o nekdanji opremi gradu sv. Katarine in njeni usodi.

Domačinka Milka Rituper se je spominjala lestencev, ki so razsvetljevali grad.¹²² Kot se je spodobilo za družino, ki je v Puterhof in Tržič pripeljala električno razsvetljavo, so imeli Borni zelo veliko svetilk in lestencev – stropnih, stenskih in namiznih. Na seznamu naštejemo deset zabojev lestencev ter še 35 raznih lestencev in svetilk. V gradu so nekatere sobe imenovali po divjačini in zaposleni se spominjajo, da je bilo vsepovsod razstavljenega veliko rogovja in lovskih trofej.¹²³ To potrjuje tudi seznam mestnega odbora, ki navaja več kot sto parov rogov, od tega 66 jelenovih, pet srnjakovih, 29 gamsovih in dva para kozorogovih. Ohranil se je podatek, da je septembra 1944, torej takoj po izpraznjenju gradu, nemški gozdarski urad izbral iz gradu sv. Katarine za deželni muzej v Celovcu po eno jelenovo in kozorogovo glavo, nagačenega orla in divjo mačko.¹²⁴ Čeprav ni znano, ali so bili ti primerki odposlani na Koroško, pa iz navedenega lahko sklepamo, da so bili Nemci tisti, ki so sneli lovske trofeje in jih odpeljali iz gradu. Morda je majhen del rogovja prispel v Tržiški muzej, kajti v Bornovi sobi je razstavljenih nekaj lovskih trofej (sl. 17).

Na posnetku grajske jedilnice je med drugimi trofejami vidno tudi veliko losovo rogovje, katerega hranišče ni znano. V Pollakovi hiši, kjer sedaj domuje Tržiški muzej, so leta 1945 med drugim popisali tudi sedemnajst različnih oken z barvanim steklom. Če k vsemu naštetemu prištejemo še dve stari zastavi z vezanimi grbi, aparat za gledanje slik, star gramofon, pult za note, vezen grb in še veliko drugih manj vrednih ali zanimivih kosov, se v Tržiču evidentirana Bornova »zapuščina« izkaže za bogato zbirko pohištva, slik, okrasnih predmetov in svetil, ki je v času po osvoboditvi predstavljala dostopen in uporaben ter z bliščem bogastva in odličnosti oplemeniten vir, iz katerega so Tržičani skušali zapolniti globoke vrzeli, ki jih je v njihovem vsakdanu povzročila druga svetovna vojna. Najprej so bili na vrsti najbolj zaslužni: za gozdarsko upravo so poleg že navedenega izbrali dve veliki in dve mali sliki (brez natančnejših opisov),¹²⁵ vendar hranišče štirinajstih slik iz gradu sv. Katarine, ki so bile leta 1945 evidentirane v Tržiču, ni znano. V Tržiškem muzeju v Bornovi sobi na steni opazimo samo fotografijo »osebja Gozdnega urada barona Borna«, katere star in preprost okvir kaže na možnost, da je nekdanj visela v eni od pisarn v gradu.¹²⁶

Gozdarska uprava je izbrala tudi eno od Bornovih ogledal, vse tri ure – pozlačeno, porcelanasto in »veliko črno namizno«, dva kipa, deset velikih vaz, obe starinski zastavi, večino lestencev, z zlatom vezen prt in nekaj knjig. Ni znano, ali je ministrstvo za gozdarstvo te predmete takrat tudi dejansko prevzelo. Septembra 1946 so namreč uslužbenci Federalnega zbirnega centra odpeljali v Ljubljano šestnajst zabojev opreme iz Puterhofa, njihova vsebina pa se deloma ujema s seznamom izbranih predmetov.¹²⁷ V ljubljanski zbirni center so pripeljali več kot trideset pušk, dve ženski doprsni figuri iz kamna, nekaj vaz in keramike, dve uri, z zlatom vezen prt, devet zabojev lestencev in dva »amorčka« iz brona, torej bronasta kipa s svetilkami, ki ju poznamo s posnetka interjerja. Lestence sta prevzela predsedstvo vlade in Narodno gledališče v Ljubljani,¹²⁸ usoda drugih predmetov iz inventarne knjige ni znana. Kaj se je zgodilo s preostankom opreme, ki je bila popisana v Tržiču, lahko samo domnevamo. Po pričevanjih naj bi opremo iz Puterhofa, ki po požigu še ni bila uničena, raznesli domačini in si jo prisvojili za domačo rabo.¹²⁹ Tako so nekdanji uslužbenci barona Borna ne samo pri domačinih, ampak tudi drugje v okolici pogosto prepoznali kose iz gradu, zlasti posodo in pribor, ki

¹¹⁹ Posnetek interjerja je reproduciran v prav tam, str. 344, kot »notranjost gradu sv. Katarine«.

¹²⁰ Tla so prekrita z enako tekstilno oblogo kot v jedilnici in velikem salonu.

¹²¹ SI ZAL TRŽ 16, šk. 1, 6.

¹²² Prim. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 330.

¹²³ Prim. prav tam, str. 331, 337.

¹²⁴ Božnik in Dežman, *Nacistična okupacija*, str. 71. Na seznamu mestnega odbora je navedenih tudi več primerkov nagačenih živali.

¹²⁵ SI ZAL TRŽ 16, šk. 2.

¹²⁶ Fotografija je reproducirana v Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 238.

¹²⁷ SI AS 231, šk. 89, 432. Za vsebino zabojev prim. *Inventarna knjiga FZC*, str. 68.

¹²⁸ Prim. *Inventarna knjiga FZC*, str. 68.

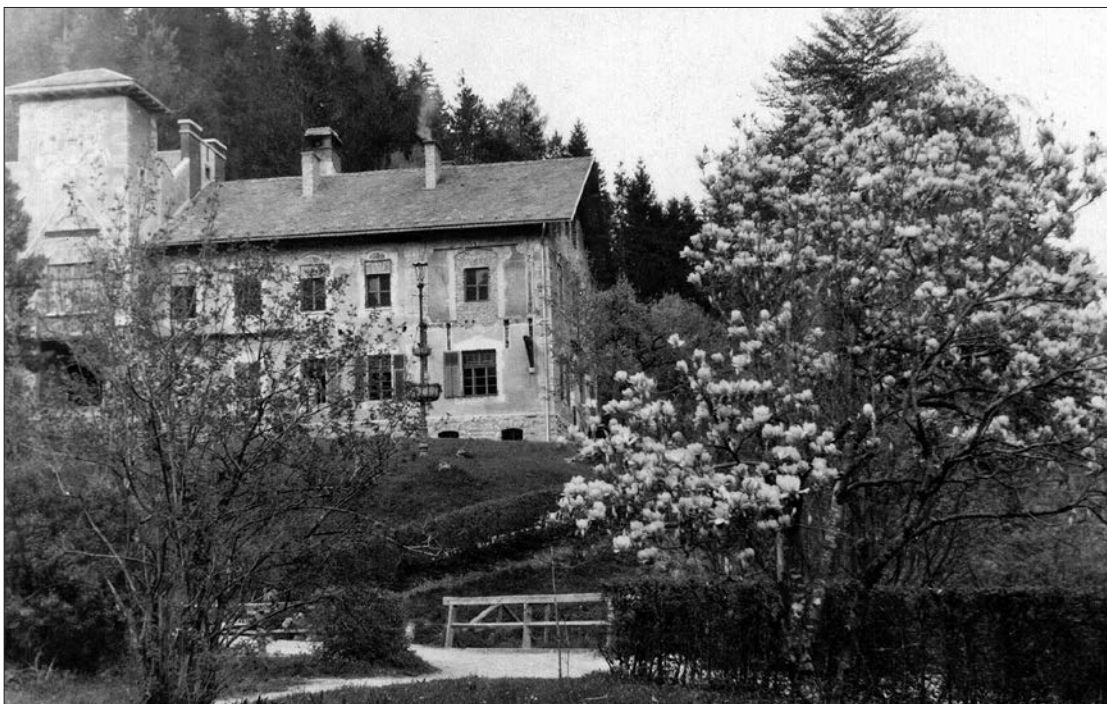
¹²⁹ Prim. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 361. Gl. tudi Komič Marn, Usoda judovske premične kulturne dediščine.

*Slika 18: Lestenc iz jedilnice gradu sv. Katarina v Bornovi sobi v Tržiškem muzeju, 2018
(ZRC SAZU, UIFS; foto: Renata Komič Marn)*

*Slika 19: Okno iz gradu sv. Katarina v Bornovi sobi v Tržiškem muzeju, 2018
(ZRC SAZU, UIFS; foto: Renata Komič Marn)*

Slika 20: Grad sv. Katarine v Puterhofu (Jelendolu) po obnovi, 1948 (arhiv Tržiškega muzeja)

so se jih dobro spominjali.¹³⁰ A vendar je težko verjeti, da bi se lahko po požigu gradu v njem kaj ohranilo. Navedeni podatek, da so partizani pred požigom odstranili linolej s tal, govori v prid možnosti, da je bil grad že jeseni 1944 popolnoma izropan in izprazen, del opreme je bil odpeljan v Tržič, del pa v rabi ali shranjen pri okoličanih. Predvsem pa so od novembra 1944, ko je Bornova lastnina postala narodna imovina, do septembra 1946, ko so preostanke kulturnozgodovinskih predmetov iz Tržiča odpeljali predstavniki FZC, velik del nekdanj Bornovih premičnin razdeljevali, si jih prilaščali, izgubljali ali zgolj obrabili. Zgodbo o reševanju Bornovega lestenca, ki je bil po vojni pri nekom doma skrit v slami,¹³¹ lahko dopolnimo s podatkom, da je bil v predsobi pisarne referenta za prijavo zločinov leta 1945 shranjen »šesterostrani lestenc obložen z rumenimi in mlečnimi stek. kamni«.¹³² Torej je narodna imovina tudi po letu 1945 nepooblaščno in na skrivaj prehajala v zasebno last. Veliki lestenc, ki ga je kot del serije lestencev verjetno naročil Julij Born¹³³ in ki je razstavljen v Bornovi sobi v Tržiškem muzeju (sl. 18), prepoznamo na enem od obravnavanih posnetkov

grajske dvorane oziroma jedilnice, ki jo je osvetljeval in krasil. Na podlagi drugega posnetka iz jedilnice, ki kaže veliko okno s slikanimi stekli, se ob primerjavi izkažeta za baronovo zapuščino še dve manjši okni, ki sta umeščeni v okenskih odprtinah v Bornovi sobi. Njuno identiteto potrjuje napis, ki sporoča, da sta bili izdelani v Innsbrucku leta 1895 (sl. 19), torej v letu zaključka gradnje gradu sv. Katarine. Dragoceni podatek o kraju nastanka oken kaže, da je Julij Born navdih in zglede za svojo »kranjsko« rezidenco v resnici našel na Tirolskem.

Zaključek

Če bi se Bornov grad v Jelendolu ohranil v svoji prvotni podobi, bi predstavljal edinstven in zanimiv primer stavbne dediščine na Slovenskem, obenem pa bi lahko imel svojemu značaju primerno funkcijo. Kot mirno gorsko letovišče bi lahko služil kot odlično izhodišče za planinske izlete. Kot lovski muzej s pripadajočimi lovišči in prenočišči v gospodarskih poslopih bi tako kot nekoč privabljal množice ljubiteljev lova. Morda bi kot zasebna »hišica« za oddih pričakoval redne obiske dedičev barona Born. Namesto tega v Jelendolu stoji tako rekoč neprepoznavna stavba, katere značaj je bil v skladu z novo funkcijo tudi v notranjosti povsem spremenjen (sl. 20). Zaradi povojne degradacije kraja, v katerem so bili znaki prisotnosti družine Born dolga leta izbrisani, stavba in njena nekdanja oprema nista bili deležni posebne pozornosti. A na podlagi spominov, arhivskih virov in redkega ohranjenega slikovnega

¹³⁰ Prim. Knific, *Bornovi v Tržiču*, str. 330, 331, 332, 361.

¹³¹ Prim. prav tam, str. 367. Zaposlena v Tržiškem muzeju je najdbo lestenca prijavila »miličnikom«, ki so nato posredovali pri prevzemu predmeta za muzej.

¹³² SI ZAL TRŽ 16, šk. 1, 6.

¹³³ Podatek o manjših lestencih enake izvedbe in času nastanka je po pričevanju gospe Marije Miklavčič zabeležila kustosinja Mateja Gašpirc (gl. Arhiv Tržiškega muzeja, Fond Born). O lestencu gl. tudi Jeršek, *Bornov »jantarni« lestenc*, str. 42–43.

gradiva je bilo mogoče delno rekonstruirati zgodbo o Bornovem gradu in usodi njegove opreme v času med drugo svetovno vojno in po njej. Izpraznili so ga Nemci in opremo odpeljali v Tržič, nato pa delno tudi v Avstrijo. Po osvoboditvi je v Tržiču ostalo še veliko pohištva, slik, lestencev ter okrasnih in drugih predmetov, ki so postali last naroda. Nekatere od njih je prevzelo ministrstvo za gozdarstvo, manjši del predmetov kulturnozgodovinske vrednosti so odpeljali v Federalni zbirni center v Ljubljani, večino preostalega so si verjetno prisvojili posamezniki. Le nekaj kosov so prizadevni muzejski delavci spoštljivo shranili v Tržiškem muzeju kot Bornovo zapuščino. S primerjavo podatkov iz arhivskih in slikovnih virov je bilo mogoče tudi potrditi identiteto nekaj kosov pohištva, dveh slikanih oken in znamenitega lestence, ki je nekdaj visel nad veliko mizo v jedilnici v gradu sv. Katarine. Analiza virov skupaj z ohranjenimi avtentičnimi predmeti iz Bornovega gradu omogoča pristnejši stik s preteklostjo in spoznavanje bivalne kulture uspešne plemiške družine, ki je odločilno vplivala na gospodarski razvoj Tržiča in okolice.¹³⁴

*Priloga: Seznam lastnine barona Borna: / List of Baron Born's property*¹³⁵

Pisarne mestnega odbora: / Offices of the Municipal Committee:

Pisarna referenta za prijavo zločinov: / Office of the representative for crime reports

1. soba: / 1st room

1 veliko navadno ogledalo z okvirom, viš. 2 m, / 1 large ordinary mirror in frame, 2 m high,

1 veliko ovalno ogledalo s steklenim okvirom, / 1 large oval mirror in glass frame,

2 okrogla klavirska stola – tapcirana, / 2 round piano chairs – upholstered,

2 štirioglata tapcirana brez naslanjala, / 2 rectangular ones upholstered without back,

2. soba: / 2nd room

1 75 cm visoka steklena vaza, / glass vase, 75 cm high,

1 popolnoma pozlačena ura, / 1 entirely gilded clock,

2 omarici zeleni s pozlačenimi okraski, / 2 cabinets green with gilded decoration,

1 marmornati doprni kip ženske, bel s podstavkom, / 1 marble bust of a woman, white with socle,

2 bronasta, 30 cm visoka angelja s svetilkami, / 2 bronze angels with lanterns, 30 cm high,

4 tapcirani stoli z naslanjali, / 4 upholstered chairs with backs,

1 okrogla zelena miza s pozlačenimi okraski, / 1 round green table with gilded decoration

1 namizna svetilka, modro-zlata v obliki vaze, / 1 table lamp, blue-gold, in the shape of a vase,

1 rdeč žametast fotel, / 1 red velvet armchair,

1 zvon s podstavkom, Horat od II.31, / 1 bell with a socle, Horat from II.31,

1 lesena skrinja, podstavek, zeleno-zlata, / 1 wooden chest, socle, green-gold,

1 figuralna skupina – porcelanasta, / 1 porcelain figural group,

1 steklen pokal, / 1 glass goblet,

2 stari zastavi z vezenimi grbi, / 2 old standards with embroidered coats of arms,

1 velika slika, 2 x 1,5 m, s pozlačenim okvirom, / 1 large painting, 2 x 1,5 m, in gilded frame,

predsoba: / anteroom:

1 okrogla miza s pozlačenim okovjem, / 1 round table with gilded metal edges,

1 šesterostrani lestenec obložen z rumenimi in mlečnimi stek. kamni, / 1 hexagonal chandelier with yellow and milky glass rocks,

1 bela, 40 cm visoka vaza, / 1 white vase, 40 cm high,

2 stenska lestenci, popolnoma pozlačena s 5 žarnicami, / 2 wall-mounted chandeliers, entirely gilded with 5 bulbs,

1 mlečno-bel balonski lestenec, / 1 milky-white balloon chandelier,

1 porcelanast pljuvalnik, / 1 porcelain spittoon,

Matični urad: / Registry office:

2 vogalna fotela – v slabem stanju, rdeč žamet, / 2 corner armchairs – in bad condition, red velvet,

1 namizni lestenec v obliki vaze – modrozlat, / 1 table chandelier in the shape of a vase – blue-gold,

1 doprni kip, minjturni – Franca Jožefa s podstavkom, / 1 miniature bust of Franz Josef with a socle

Blagajna: / Cashier's office:

1 velika stenska omara z ogledalom, / 1 large wall case with mirror,

1 mala knjižna omara, / 1 small bookcase,

1 nizka omara s predali, z nastavkom z ogledalom, / 1 cabinet with drawers and a supplementary part with a mirror,

1 doprni kip žene, beli marmor, / 1 bust of a woman, white marble,

1 lestenec iz stekla in medi, / 1 chandelier, glass and brass,

1 trodelna velika slika, / 1 large tripartite painting,

Tajništvo mestnega odbora: / Secretariate of the Municipal Committee

1. soba: / 1st room:

1 veliki šeststranski železni lestenec, / 1 large hexagonal iron chandelier,

2 nagačeni glavi divjega petelina, / 2 stuffed capercaillie heads,

¹³⁴ Raziskave za pričujoči prispevek so potekale na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6-0061), ki ga iz državnega proračuna financira ARRS. Za prijazno pomoč se zahvaljujem dr. Michaelu Wedekindu in dr. Bojanu Knificu, lepa hvala tudi zaposlenim v Arhivu Slovenije in Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota Kranj.

¹³⁵ SI ZAL TRŽ 16, sk. 1, 6. Transkripciji dokumenta je v želji, da bi bila vsebina dostopna širši publiki, dodan angleški prevod.

1 jelenovi rogoví s steklenim križem, / 1 antlers with glass cross,

2. soba: / 2nd room:

1 visoka starinska pisalna miza, / 1 high antique writing table,

1 navadna starinska ura, / 1 ordinary antique clock,

1 starinski fotel, / 1 antique armchair,

1 lestenc s 6 žarnicami, / 1 chandelier with 6 bulbs,

1 jelenje rogovje s steklenim križem, / 1 pair of antlers with glass cross,

1 jelenje rogovje s steklenim križem, / 1 pair of antlers with glass cross,

3 pari srnjakovih rogov, 2 para gamsovih rogov, / 3 pairs of roebuck antlers, 2 pairs of chamois horns,

3. soba: soba sekretarja: / 3rd room, secretary's room,

1 velika slika z izrezljanim okvirom, J. Thoma, / 1 large painting in carved frame, J. Thoma,

1 črna omarna ura s dvema svečnikoma, / 1 black cabinet clock with two candlesticks,

1 patinirana vaza, / 1 patinated vase,

1 patinirana vaza s pozlačenimi okraski, / 1 patinated vase with gilded decoration,

Arhiv: / Archives:

1 velika štirioglata miza, / 1 large rectangular table

1 diploma gasilskega društva v okviru, / 1 framed diploma of the fire protection association,

Pisarne okrajnega odbora: / Offices of the District Committee

1 železni koš za smeti, / 1 iron wastebasket,

1 fotel iz rožnatega blaga, / 1 armchair, made of floral fabric,

1 fotel v slabem stanju, / 1 armchair in bad condition,

1 psiha, / 1 cheval glass,

1 zelena okrogla miza, / 1 green round table,

1 rudeč žametast divan, / 1 red velvet sofa,

1 tapeciran stol, / 1 upholstered chair,

1 veliko stensko ogledalo z lesenim okvirom, / 1 large wall-mounted mirror in wooden frame,

Kolportažni oddlek: / Newspapers and magazines department:

2 veliki omari v kmečkem stilu, / 2 large cases in rustic style,

Bolniška blagajna: / Health insurance:

1 skrinji podobna pisalna miza, zelena z zlatimi okraski, / 1 writing desk, similar to a chest, green with gold decoration,

1 ogledalo z velikim podstavkom, / 1 mirror with large socle,

2 veliki poslikani vazi, / 2 large painted vases,

Komanda mesta: / Town government

1 polomljen fotel, / 1 broken armchair,

1 stenska vogalna omara, dvojna z ogledalom, / 1 wall-mounted corner cabinet, double with mirror,

1 divan, / 1 sofa,

1 okrogli fotel, / 1 round armchair,

Pisarna tov. Krstana: / Office of colleague Krstan

2 rezljani omari, / 2 carved cases,

1 omara s predali, svetla – rezljana trodelna, / 1 chest of drawers, light-coloured – carved, tripartite,

1 kmečka rezljana nizka omara, / 1 carved rustic cupboard,

1 visoka ozka omara s policami, / 1 high narrow case with shelves,

1 toaletna mizica s 3 ogledali, / 1 dressing table with 3 mirrors,

2 divana, / 2 sofas,

3 tapecirani stoli, / 3 upholstered chairs,

2 železno-lesena lestenci s 4 žarnicami, / 2 iron-wooden chandeliers with 4 bulbs,

1 nagačen divji maček, / 1 stuffed wild cat,

1 nagačen ptič, / 1 stuffed bird,

1 nagačen divji petelin, / 1 stuffed capercaillie,

50 parov jelenovih rogov, / 50 pairs of deer antlers,

27 parov, gamsovih rogov, / 27 pairs of chamois horns,

2 para kozorogovih rogov, / 2 pairs of steinbock horns,

2 para srnjakovih rogov, / 2 pairs of roebuck antlers,

1 fotel, / 1 armchair,

Na gradu (Gassner-jevem): / In the Gassner Manor

1 klavir – pianino, / 1 piano – upright piano,

2 veliki knjigi, / two big books,

33 porcelanastih vrčev, / 33 porcelain jugs,

1 steklen vrč, / 1 glass jug,

3 kovinski vrči, / 3 metallic jugs,

2 barvasta stenska krožnika, / 2 coloured wall-mounted plates,

2 kovinski tasi, / 2 metallic trays,

46 steklenih komadov (kozarčkov in drugo), / 46 pieces of glass (small glasses and other),

2 veliki stenski vetrinji, / 2 large wall-mounted glass cabinets,

3 foteli, / 3 armchairs,

1 štirioglata miza, / 1 rectangular table,

Na OZNI (Oddlek za zaščito naroda): / At OZNA (Department for People's Protection)

1 velika jedilna miza, / 1 large dining table,

2 tapecirana stola iz črnega usnja, / 2 upholstered chairs, in black leather,

1 mala pisarniška miza, / 1 small office desk,

2 naslonjača, mala, / 2 small armchairs,

1 veliki naslonjač, / 1 big armchair,

2 tapecirana stolčka za pisalno mizo, / 2 small upholstered chairs for the writing desk,

4 stoli, obloženi z usnjem, / 4 chairs, padded in leather,

2 divana, / 2 sofas,

1 visok naslanjač, / 1 high armchair,

[dopisano na roko: / added in handwriting:

1 kopalna kad, / 1 bathtub,

1 umivalnik, / 1 wash basin,

1 ogledalo, / 1 mirror,
1 peč, pripada vse v Bornovo vilo v Tržiču / 1 stove,
everything belongs to Born's villa in Tržič]

Skladišče pri Polaku: / Storage at Pollak's House

2 pletena stola, / 2 wicker chairs,
5 mizic na kolesa, / 5 small tables on wheels,
4 navadne mizice, / 4 ordinary small tables,
5 kmečkih stolov, / 5 rustic chairs,
3 nočne omarice, / 3 bedside tables,
1 aparat za gledanje slik, / 1 appliance for viewing pictures,
2 stenski omarici, / 2 wall cabinets,
1 stena za kamin, / 1 screen for the fireplace,
1 kovinska ograja za kamin, / 1 metallic fence for the fireplace,
1 stara slika Neaplja, / 1 old painting of Naples,
2 velika ogledala, / 2 large mirrors,
1 lesena postelja, / 1 wooden bedstead,
1 železna postelja, / 1 iron bedstead,
1 gramofon, star, / 1 gramophone, old,
1 košara za papir, / 1 wastepaper basket,
2 karnisi, / 2 curtain-rods,
2 sliki, / 2 paintings,
1 vrtilna omara za knjige, / 1 revolving bookcase,
8 različnih omar in podstavkov, / 8 various cases and bases,
2 stola, / 2 chairs,
7 škatelj vložilnih map, / 7 boxes of file folders,
3 velika ogledala, / 3 large mirrors,
1 razmnoževalni stroj, / 1 copy machine,
1 vaza v obliki roga, / 1 vase in the shape of a horn,
1 kombin. miza in stopnice, / 1 table and stairs combined,
11 razl. barvan. stekl, oken, / 11 pieces of various painted glass windows,
4 veliki lestenci iz blaga, / 4 large chandeliers, made of textile,
2 pozlačena svečnika, / 2 gilded candlesticks,
2 mala steklena lestenca, / 2 small glass chandeliers,
1 visoka omara s policami, / 1 high case with shelves,
5 velikih svečnikov iz medi, / 5 big brass candlesticks,
1 svečnik iz železa in stekla, / 1 iron and glass candlestick,
1 stoječa svetilka, / 1 floor lamp,
4 usnjeni foteli, / 4 leather armchairs,
1 tehtnica, / 1 weighing machine,
6 oken z barvanim steklom, / 6 windows with painted glass,
1 stol z usnjenim sedežem, / 1 chair with leather seat,
3 mali kovinski lestenci, / 3 small metallic chandeliers,
1 umivalna miza, / 1 washing table,
1 sobni kloset, / 1 room toilet,
1 medena mizica, / 1 small brass table
1 velik zlat okvir, / 1 large golden frame,
1 veliko ovalno ogledalo, / 1 large oval mirror,
1 vezen grb, / 1 embroidered coat of arms,
1 pink-ponk miza, / 1 ping pong table,

1 tasa za jedila, / 1 tray for food,
1 veliko medeno ogrodje, / 1 large brass framework,
1 biljard, / 1 billiards table,
1 umivalnik, / 1 wash basin,
29 medenih drogov, / 29 brass poles,
10 zabojev lestencev, / 10 cases of chandeliers,

3. obveščevalna točka: / 3rd emergency notification point

1 omara (kredenca), / 1 case (sideboard),
1 kamin, / 1 fireplace,
3 vrči, / 3 jugs,
7 vaz, / 7 vases,
1 slika, / 1 painting,
1 težka pisalna miza, / 1 heavy writing desk,
1 divan, / 1 sofa,
1 mala mizica, / 1 small table,
1 meden namizni lestenec, / 1 brass table chandelier,
2 tapcirana stola, / 2 upholstered chairs,
1 par jelenovih rogov, / 1 pair of antlers,
2 velika barvana krožnika, / 2 big coloured plates,
1 ogledalo, / 1 mirror,
1 velika porcelanasta posoda, / 1 big porcelain dish,

Podstrešje mestnega doma: / Attic of the Town Hall

1 dvojna postelja, / 1 double bed,
1 tapciran stol, / 1 upholstered chair,
1 velika vogalna polica, / 1 large corner shelf,
1 španska stena, / 1 folding screen,
12 parov jelenovih rogov, / 12 pairs of antlers,
7 različnih slik v okvirih, / 7 various framed paintings,
2 prazna okvira, / 2 empty frames,
2 kovinska lestenca s lesenim nastavkom, / 2 metallic chandeliers with wooden parts,
1 mera, / 1 measure,
7 porcelanastih posod, / 7 porcelain dishes,
2 pozlačena stenska lestenca, / 2 gilded wall chandeliers,
4 posode za nošenje jedil, / 4 containers for transporting food,
2 mlinčka za kavo, / 2 coffee grinders,
1 mlin za orehe, / 1 walnut grinder,
2 zaboja različne porcelanaste posode, / 2 cases of various porcelain ware,
1 pločevinasta škatlja kuhinjskega orodja, / 1 tin box of kitchen utensils,
1 zaboj kuhinjskega orodja, / 1 case of kitchen utensils,
1 umivalnik, / 1 wash basin,
1 šestrodelni lestenec, / 1 sixpartite chandelier,
1 trodelni namizni lestenec, / 1 tripartite table chandelier,
3 stenski lestenci, / 3 wall chandeliers,
4 porcelanasti lestenci, / 4 porcelain chandeliers,
1 stroj za izdelovanje klobas, / 1 machine for making sausages,
1 stroj za rezanje šunke, / 1 machine for slicing ham,
5 porcelanastih korit, / 5 porcelain vessels,
1 stekleno korito, / 1 glass vessel,
2 porcelanasta vrča, / 2 porcelain jugs,

4 pokrovi za porcelanaste posode, / 4 lids for porcelain dishes,
 2 emajlirana pokrova, / 2 enamel lids,
 2 velika ogledala, / 2 large mirrors,
 1 štiridelno naslonjalo, / 1 armchair, consisting of four parts
 1 kmečka miza, / 1 rustic table,
 1 stenska odprta omarica, / 1 open wall cabinet,
 2 velika podstavka za omare, / 2 large bases for wardrobes,
 2 velika okvirja, / 2 large frames,
 1 pult za note, / 1 music stand.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Tržiškega muzeja
 Fond Born
 Fototeka

National Archives and Records Administration
 M1926, Records of the Reparations and Restitutions Branch of the U. S. Allied Commission for Austria (USACA) Section, 1945–1950

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
 AS 71, Kraljevska banska uprava Dravske banovine (Kmetijski oddelek (III), Odsek za agrarno pravne posle)
 AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije
 AS 1604, Deželni svetnik okrožja Kranj, 1941–1945

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
 KRA 150 Okrajno sodišče Kranj, 1830–1994
 TRŽ 16, Okrajni odbor Osvobodilne fronte Tržič, 1945–1946

ČASOPISI

Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band, 1869.
Laibacher Zeitung, 1899.
Slovenec, 1918.
Slovenski gospodar, 1932.
Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 1940.
Wiener Salonblatt, 1905.

LITERATURA

Adresar. I. splošna naslovna knjiga za Kranjsko. Ljubljana 1912.
 Bihl, Wolfdieter: Die Juden in der Habsburgermonarchie 1848–1918. *Zur Geschichte der Juden in*

den östlichen Ländern der Habsburgermonarchie (ur. Kurt Schubert). Eisenstadt: Edition Roetzer, 1980, str. 5–73 (Studia Judaica Austriaca, VIII).

Božnik, Branko in Dežman, Jože: *Nacistična okupacija 1941–1945. Prispevek k zgodovini nacistične okupacije v Tržiču in okolici*. Ljubljana: Komunist, 1984 (Tržiški zbornik).

Bukey, Evan Burr: *Jews and Inter-marriage in Nazi Austria*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Busse, Hermann Eris: *Hans Thoma. Leben und Werk*. Berlin: Deutsche Buchgemeinschaft, 1935.

Gašpirc, Mateja: *Nadzor na veleposesti dr. Karla Borna. Drobcji iz arhivskih fondov*. Tržič: Zavod za kulturo in izobraževanje, 1996.

Granda, Stane: Smrt v Brightonu, kremiranje v Hamburgu, pokop v Tržiču. *Slovenska kronika* 19. stoletja, 3 (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 266–267.

Hanc, Marjana: Zgodba o Bornovih še ni končana. Obujanje spomina na čas, ko je družina Born sooblikovala življenje v Tržiču in tedanjih občinah Sv. Ana in Sv. Katarina. *Delo* 47, 30. 4. 2005, št. 99, str. 6.

Hančič, Damjan in Podbersič, Renato: Nacionalsocialistično in komunistično preganjanje Judov na Slovenskem. *Hitlerjeva dolga senca. Nacionalsocialistično, državnoterroristično in rasistično preganjanje prebivalcev Slovenije in njegove posledice v Titovi Jugoslaviji* (ur. Jože Dežman, Hanzi Filipič). Celovec: Mohorjeva, 2007, str. 175–190.

Hartman, Ana: Bornovi v tržiški zgodovini. V galeriji Ferda Mayerja v Tržiču so v četrtek odprli razstavo *Zgodba o Bornovih 1891–1944–2005*. *Gorenjski glas* 58, 2005, št. 35, str. 32.

Jan, Ivan: *Kokrški odred. Narodnoosvobodilni boj pod Karavankami*, 1, 2, 3. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.

Jelinčič Boeta, Klemen: *Judje na Slovenskem*. Celovec: Mohorjeva, 2009.

Jeršek, Miha: Bornov »jantarni«
 lestenec / »Amber«
 chandelier of Born. *Ex-oriente-lux. Materiali* (ur. Ivan Žizek in Barbara Čeh). Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, 2012, str. 42–43.

Knific, Bojan: *Bornovi v Tržiču. Pričevanja o življenju tržiških baronov*. Kranj: Narava, 2016.

Komič Marn, Renata in Košak, Tina: Zbirka Ladislava grofa Szapáryja v Gradu Murska Sobota. Izhodišča za nadaljnje raziskovanje. *Umetnostna kronika*, 2018, št. 58, str. 13–19.

Komič Marn, Renata: Usoda judovske premične kulturne dediščine na Slovenskem med drugo svetovno vojno in po njej. Primer tržiškega veleposestnika Karla barona Borna (v pripravi).

Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobcji župnije Tržič*. Tržič: Župnijski urad, 1936.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgo-

- dovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujsko-prometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Lazarini, Franci: Slovenske grajske stavbe in leto 1945. Usoda njihove arhitekture in opreme po »veliki prelomnici« *Studia historica Slovenica* 16, 2016, št. 3, str. 731–748.
- Mair, Karl: *Stilfrage. Hotelarchitektur in Südbayern 1870–1930*. Graz, 2014 (tipkopis diplomske naloge).
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Trzinu. 3. knjiga*. Trzin: Turistično društvo Trzin, 1965.
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina obrti in industrije v Trzinu. 1. knjiga*. Trzin: Mestni muzej, 1957.
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina obrti in industrije v Trzinu. 2. knjiga, Bombažna predilnica in tkalnica v Trzinu. Nastanek, razvoj in delo 1885–1960*. Trzin: Samozaložba BPT, 1960.
- Pančur, Andrej: History of the Holocaust in Slovenia. *Between the House of Habsburg and Tito. A Look at the Slovenian Past 1861–1980* (ur. Jurij Perovšek, Bojan Godeša). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, str. 175–176.
- Pančur, Andrej: *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2011.
- Pančur, Andrej: *Premoženjski in civilno-pravni položaj slovenskih Judov v 20. stoletju*. Ljubljana 2008 (zaključno poročilo).
- Patzelt, Ilse: Der Iglar Hof. Vom Bauernhaus zum Grandhotel. *Wissenschaftliches Jahrbuch der Tiroler Landesmuseen* 3, 2010, str. 432–453.
- Podbersič, Renato in Hančič, Damjan: Povojne zaplembe judovskega premoženja. *Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst*, 1 (ur. Irena Šumi in Hannah Starman). Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2012, str. 283–292.
- Rozenblit, Marsha L.: *The Jews of Vienna, 1867–1914. Assimilation and Identity*. Albany: State University of New York Press, 1984.
- Rugále, Mariano in Preinfalk, Miha: *Blagoslovljeni in prekleti. Del 1: Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010 (Blagoslovljeni in prekleti, 1).
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije *Kronika* 60, 2012, št. 3, str. 391–412.
- Sekelj, Laslo: Antisemitizam u Jugoslaviji (1918–1945). *Revija za sociologiju* 11, 1981, št. 3–4, str. 179–189.
- Slovenski biografski leksikon, 1. Abraham–Lužar* (ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman). Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932.
- Špehar, Uroš: Začetek zgodbe o Puterhofu in življenje v Jelendolu danes. *Gorenjski glas* 49, 1996, št. 19, str. 16–17.

Uradni list DFJ, št. 2 – 25/45 z dne 6. 2. 1945.

Vodopivec, Barbara: Restitucija predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo po letu 1945. *Acta historiae artis Slovenica* 24, 2019, št. 1, str. 111–130.

Zorec, Črtomir: Pogovori o Trzinu, njegovih krajih in ljudeh. *Gorenjski glas* 34, 1981, št. 67, str. 7.

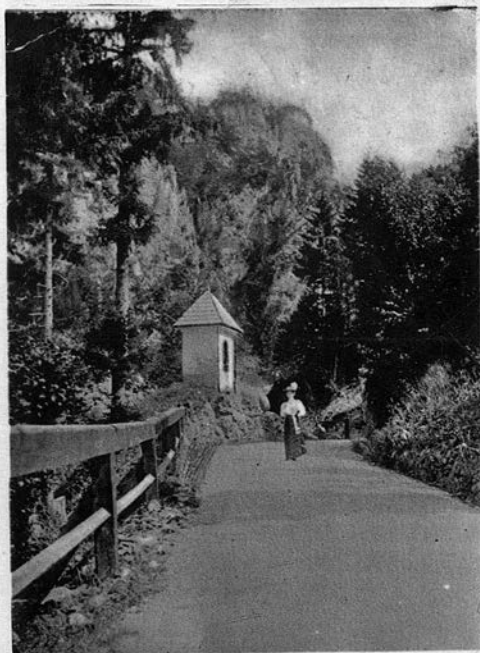

S U M M A R Y

A Step towards the Reconstruction of the Appearance of Baron Born's Castle in Puterhof (Jelendol)

In the wake of radical political and social changes punctuating the twentieth century, Baron Karl Born from Trzin was stripped, wholly or partly, of his property several times. Born originated from an industrialist noble family of Jewish descent, which came to Carniola from Berlin in the late 19th century. The conditions during and after the Second World War were unfavourable for Jews, Germans, and the nobility. During the Second World War, the imposing Tyrolian-style villa, built by Karl's father Julius Born and dubbed a castle by the local inhabitants, served as a stronghold to the German occupying forces. In the autumn of 1944, the Germans, in fear of Partisan attacks, left the heavily accessible villa at Puterhof and transported the furnishings to Trzin, where they stored them in the offices and officers' dwellings. At the end of 1944, the vacant residence in Puterhof was partially burnt down by the Partisans. The retreating Germans did not take all of the Born's movable property with them; most of the furnishings remained in Trzin, where they were again confiscated, nationalised and incorporated into the Forest Management Kranj in 1947 in the new Yugoslavia.

After the war, only a few of the objects from the list came to the Trzin Museum, where they are kept in a memorial room dedicated to the Born family. Some pieces of furniture, the Secession-style chandelier and two painted windows originating from the Sv. Katarina (St. Catherine) castle bear witness to the former décor of the Born residence. A more precise insight into how the luxurious villa was furnished is provided by a number of documents dating from 1945–1947 and containing lists of confiscated items from Puterhof (Jelendol). For the time being, no traces can be found of the listed paintings, antique furniture, sofas, chandeliers, and other household furnishings. They were distributed to institutions and individuals or destroyed in the post-war years.

Gruss aus Neumarkt in Krain

*Fernbrass Wien
Ferdinand
P. H. H.*

Cesta in predor iz Tržiča proti Jelendolu (zbirka Milana Škrabca)

Bornov grad v Puterhofu (Jelendolu) je bil tesno povezan z lovstvom (zbirka Milana Škrabca).